

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

МЕНОРА

РАДОВИ РАДИОНИЦЕ
ЈЕВРЕЈСКА УМЕТНОСТ
И ТРАДИЦИЈА

Београд 5769 - 2009

1838

Универзитет у Београду, Филозофски факултет | 2009

MENORAH

**PAPERS FROM THE
WORKSHOP JEWISH
ART AND TRADITION**

Belgrade 5769 - 2009

МЕНОРА

**РАДОВИ РАДИОНИЦЕ
ЈЕВРЕЈСКА УМЕТНОСТ
И ТРАДИЦИЈА**

Београд 5769 - 2009

Издавач
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Уредили
Мирјам Рајнер
Рудолф Клајн
Елиезер Папо

Рецензенти
Јелена Ердељан
Ненад Макуљевић

Фотографије
Вук Даутовић
Милан Просен

Лектура и коректура
Весна Адић
Сташа Мијић
Јасмина Ћирић

Компјутерска припрема
Бојан Каначковић
Дамир Влајнић
Предраг Дакић

Штампа
Print Shop, Београд

Садржај

ПРЕДГОВОР	7
<i>Jelena Erdeljan</i>	
JEWISH ART AND TRADITION A WORKSHOP AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY, UNIVERSITY OF BELGRADE	11
<i>Вук Даутовић</i>	
ЗБИРКА АМУЛЕТА ЈЕВРЕЈСКОГ ИСТОРИЈСКОГ МУЗЕЈА	17
<i>Милан Просен</i>	
СИНАГОГА У ПАНЧЕВУ (1907–1956)	77
<i>Виктор Појовић</i>	
АУТОХТОНА ДЕЦА БОСНЕ И „КУФЕРАШИ“: СЕФАРДИ И АШКЕНАЗИ У ЗЕМБИЉУ, ХУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНОЈ КОЛУМНИ САВЕ СКАРИЋА	95

ПРЕДГОВОР

У првом броју *Јеврејског гласника*, издатог у Београду 17. децембра 1923. у рубрици „Београдске вести“ стоји забележено:

... Поводом предавања које је професор београдског универзитета г. др Тихомир Ђорђевић одржао прошлог месеца у Сали „Онег Шабат“ о „Јеврејима у време кнеза Милоша“, дао је уважени професор иницијативу за оснивање јеврејског Музеја у Београду..

Радионица „Јеврејска уметност и традиција“, први пут одржана на Филозофском факултету у Београду под окриљем Одељења за историју уметности, између 27. јануара и 10. фебруара 2008. године, покушала је да оживи такав дијалог између академских стручњака и јеврејског наслеђа; да упозна будуће нараштаје научника с богатством јеврејске културе и традиције присутне и живе и данас, у нашем пост-модерном друштву.

У току две недеље, студенти окупљени с разних смерова, одељења и факултета – од историје и историје уметности, до етнологије, археологије, антропологије, социологије, теологије и архитектуре – имали су прилике да прате предавања београдских и иностраних предавача, из Израела и Мађарске, посвећена историји Јевреја на тлу бивше Југославије, јеврејској уметности и архитектури, књижевности и религији. Програм је био обогаћен и појединачним предавањима и сусретима, изложбом илуминираних *Хагада* коју је приредио Јеврејски музеј у Београду, екскурзијом и обиласком синагога и јеврејског гробља у Новом Саду и Суботици, концертном религијске јеврејске и сефардске музике, упознавањем са службом у синагоги у току прославе *Шабата*, посетом Јеврејском историјском музеју и обиласком јеврејског Дорћола (програм радионице, описе курсева, биографије предавача, пропратне библиографије и визуелне презентације види на: <http://web.f.bg.ac.yu/index.php?sid=230>).

У наредним месецима студенти који су похађали радионицу су уз консултације предавача и помоћ запослених и сарадника Јеврејског историјског музеја приступили истраживању различитих тема везаних за јеврејско наслеђе у Београду, у Србији и у бившој Југославији: између осталог уметничком стварању јеврејских сликара, јеврејским верским обичајима, јеврејској церемонијалној уметности, архитектури синагога

и јеврејске четврти, јеврејских књижевних мотива и сефардске језичне и визуелне културе.

Избор студентских радова припремљених у оквиру радионице „Јеврејска уметност и традиција“ резултат је тих истраживања. Пред вама је избор од три рада из три различита подручја – церемонијалне уметности, архитектуре и књижевности која, својом тематиком и оригиналношћу дају значајан допринос и обогаћују истраживање јеврејског културног наслеђа.

Надамо се да ће ова публикација дати подстрек сличним истраживањима и подухватима.

Јануара 2009.

*Мирјам Рајнер
Рудолф Клајн
Елиезер Пајо*

JEWISH ART AND TRADITION

A WORKSHOP AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY, UNIVERSITY OF BELGRADE

The first in a series of workshops entitled Jewish Art and Tradition was held at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, between January 27th and February 10th, 2008. It was organized by the Department of Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, the Jewish Historical Museum of Belgrade and international experts from Israel and Europe. Being the first of its kind at the host institution and in Serbia in general, it presented to the students and the broader academic community an academic curriculum which strove to introduce a wide range of subjects related to Jewish history, literature, art and religion. By studying the various aspects of the local Jewish community, as well as Jewish communities worldwide and their relations with nations among which they lived from Antiquity to the present, students attending this workshop gained a new understanding of Jewish history, religion, and cultural heritage.

In the course of this workshop thirty students, at both undergraduate and postgraduate level, from various departments of the Faculty of Philosophy (Department of Art History, Department of Ethnology and Anthropology, Department of History, Department of Archaeology, Department of Sociology) as well as the Faculty for Architecture, University of Belgrade, along with employees of the Jewish Historical Museum from Belgrade and the Federation of Jewish Communities of Serbia, attended classes organized into five courses.

Milica Mihailović, former head curator and director of the Jewish Historical Museum in Belgrade offered a course entitled Jews on the territory of ex-Yugoslavia. This course presented the history of settling and the life of Jews on the territory of ex-Yugoslavia, their rich social life within the Jewish community as well as the changeable relation of the milieu of their settlement towards the different communities over several centuries. This series of lectures showed how Jews contributed to the diversity of the Balkan ethnic mosaic by introducing new customs and a different language. Following the tragic Holocaust destruction of their communities, the survivors took on the task of preserving traditions and nurturing the memory of their ancestors

Eliezer Papo, professor of Ladino language and literature at Ben-Gurion University of Beer Sheba, Israel, lectured on the subject of Judeo-Hispanic literature. Over four centuries, from 1492 and their expulsion from Spain until a gradual linguistic assimilation in the first decades of the XX century, all popular

and secular literature of the Balkan Sephardis was written exclusively in Judeo-Hispanic or Ladino. As in the rest of the Jewish world, the Balkan Sephardic rabbis wrote religious texts in Hebrew, the holy language, and reached for the Judeo-Hispanic idiom of the common people only when producing manuals for the broadest public. This course by prof. Papo took into consideration all the more significant genres of Judeo-Hispanic literature, both oral (adages, tales and spells) and written: secular (novel, drama, satire and parody) as well as rabbinical (responsa, ethics, sermons, etc).

Mirjam Rajner, professor of modern and Jewish art at Bar Ilan University in Israel, gave a course on Jewish art. This series of lectures strove to present the fact that, regardless of the words of the Second Commandment and the traditional identity of the Jews as the People of the Book, visual arts are an accompanying element of Jewish religion and history. Prof. Rajner's course reviewed the development of Jewish art from Antiquity to modern times, including synagogue and ceremonial art, the art of book illumination, painting and sculpture. Case studies were chosen from different periods and various geographic locations in order to cast a light on the continuing dialogue between content and form, between Jewish communities and the nations among which those communities existed.

Rudolf Klein, architect and professor of history of architecture at St. Stephen's University in Budapest, presented a course entitled Architecture and the Jews. Although for the greater part of their history the Jews employed architects of non-Jewish origin, buildings raised for Jews and, lately, those designed by Jews, constitute a special chapter in the history of architecture. Due to the religious ban on creating graven images, numerous persecutions and migrations of the Jews, a true „Jewish architecture“ was never created. Nonetheless, practically every period in the history of architecture displays certain Jewish characteristics or elements. During the XX century the role of Jewish architects in creating modern architecture was quite considerable. This course concentrates on both theoretical and practical aspects of Jewish contribution to Western architecture from Antiquity to the present.

Rabbi Isaac Asiel, Chief Rabbi of Serbia and Rabbi of the Jewish Community of Belgrade, lectured on Jewish religion and customs. Together with Christianity and Islam, Judaism is one of the greatest monotheistic religions of Western civilization. Still, its history, the ways in which this religion has persevered and been practiced, as demonstrated by religious customs and regulations, remain insufficiently known, thus opening the way to erroneous interpretation, misunderstandings, even anti-Semitism. This course presented a brief history of the development of Judaism and the different aspects of life of members of the Jew-

ish religious community: the significance of the synagogue and of prayer, the celebrating of the Shabbat, the cycle of Jewish holidays and the life cycle of a Jew.

Along with these lecturers, who held classes daily on their prospective subjects, there were several invited speakers who delivered lectures on specific subjects of their expertise related to Jewish art and tradition. Among them were prof. Milan Ristović (Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Milan Koljanin Ph.D. (Institute of Contemporary History, Belgrade), Filip David (writer and professor at the Faculty of Drama, Belgrade), Stefan Sabljčić (chazan of the Belgrade Synagogue and musician) and prof. Jelena Erdeljan (Department of Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade).

This workshop also included a presentation of Haggadah in the form of a didactic exhibition entitled "Haggadah, From Illumination to Illustration", prepared by Milica Mihailovic and Barbara Panić, curators of the Jewish Historical Museum, Belgrade, and presented at the Institute of Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, where all workshop classes were held. This exhibition was accompanied by a catalogue explaining the function and the art of the Haggadah, the text of which was written by Milica Mihailović. Outside the classroom, workshop activities included a field trip to Novi Sad and Subotica and organized class visits to the synagogues of those two cities, major monuments of Jewish art and tradition in the region, including lectures in situ by prof. Rudolf Klein. There were organized and guided tours of the Jewish Historical Museum, the old Jewish cemetery of Subotica and Dorćol, a part of Belgrade traditionally populated by the Jewish community in pre-WWII times. Especially instructive and rewarding were the organized visits to the synagogue of Belgrade and attendance of workshop students at Friday night and Saturday morning services held by rabbi Isaac Asiel. Following the Erev Shabat service all participants of the workshop, students and professors, were invited by Mr. Aleksandar Nećak, President of the Federation of Jewish Communities of Serbia, to a share the traditional meal with members of the community.

This workshop began with a solemn opening ceremony on January 27th, 2008, International Holocaust Day, hosted by the Dean of the Belgrade Faculty of Philosophy, prof. Aleksandar Kostić, and Vice-Dean for Research and International Cooperation of the same Faculty, prof. Jelena Erdeljan. In attendance at the ceremony were more than a hundred distinguished scholars and prominent public figures from Serbia, as well as members of the Jewish community. The Faculty of Philosophy was most deeply honored by the presence at this opening ceremony of the H. E. Arthur Koll, Ambassador of the State of Israel to Serbia.

Judging by the excellent results of evaluation of workshop activities carried out among the students and the satisfaction of all lecturers and other staff

involved in this project, this workshop dedicated to Jewish art and tradition was a great success. Not only did it open up a new field of study in academic circles in Serbia, it initiated bonds between institutions from Serbia, Israel and Hungary which have led to fruitful cooperation and significant results in the field of study of Jewish heritage in South East Europe. Most of all, it succeeded in connecting students and professors in their endeavor to reach a more profound understanding of cultural diversity in the region. During the closing session of the workshop, both students and lecturers expressed their desire to continue working together towards this goal and expressed their hope that this initial gathering shall be continued in another session of this workshop which did, indeed, take place at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, in February 2009.

This volume presents three particularly commended papers produced as a result of research carried out by workshop students under the mentorship and guidance of professors Mirjam Rajner, Rudolf Klein and Eliezer Papo, and the assistance of the staff of the Jewish Historical Museum from Belgrade. These papers, presenting subjects from three different domains of Jewish art and tradition – ceremonial art, architecture and literature, offer an original and significant contribution to the study of Jewish cultural heritage.

The text by Vuk Dautović, Amulet Collection from the Jewish Historical Museum, presents a detailed catalogue raisonné of objects from the legate of Hinko Lederer, a donor and benefactor of the museum. The author offers meticulous descriptions of the amulets and an interpretation of the symbolic meaning of images and texts found on a total of 25 items from this collection consisting of pendants, kutubs (including those of Yemenite and Ottoman origin) and a small yad made of gold, silver and other precious metals, as well as gemmae of semiprecious stone (achate, marble) and an inscribed parchment scroll. On the grounds of textual and paleographic analysis and interpretation of complex anagrams, the author points out that there is clearly a connection between texts found on the amulets of this collection and those of a number of prayers, psalms and parts of Tannah believed to have prophylactic effect. This, in turn, was instrumental in his effort to determine the type and function of each individual item intended for private use.

In his paper, The Synagogue from Pančevo (1907-1956), Milan Prosen discusses the history and fate of the Jewish community from Pančevo and its synagogue, and offers a detailed study of the architecture of what was once not only the most prominent monument of Jewish architecture but rather a landmark of South Banat. This synagogue was designed and built between 1907 and 1909 by Karoly Fenyves, a Budapest architect who had previously been engaged in the project of designing and constructing the dome of the synagogue in Novi Sad,

as assistant to the architect Lipot Baumhorn. The synagogue of Pančevo was his first major individual project. The fact that even the famous Ferenc J. Raichl took part in the contest for the best architectural design, testifies of the scope and importance of the enterprise of raising the synagogue of the Jewish community of Pančevo. The synagogue complex on Dr. Kasapinovića Str. originally included not only the building of the house of prayer but also residential quarters for the rabbi, offices, congregation hall and a mikveh. It suffered destruction during World War II and was finally torn down in 1956. Once a combination of Orientalism and Hungarian art deco, only fragments of this building remain today, including a decalogue kept at the Jewish Historical Museum of Belgrade. However, preserved architectural plans and designs, as well as old photographs, offer an excellent basis for both the study of the structure and a possible reconstruction.

The text by Viktor Popović is entitled *The Autochthonous Children of Bosnia and "Carpetbaggers": Sephardis and Ashkenazis in the "Bundle"*, a Humorous-Satirical Column by Sava Skarić. In this paper the author analyzes the attitude of Sava Skarić, a prominent representative and an influential creator of Serbian public opinion in Bosnia and Herzegovina during Austrian occupation, towards Bosnian Jews. In the history of Serbian political writing Skarić is known as an advocate of Serbian-Muslim unity and a fierce opponent of Austrian occupation (1876-1918) as well as of Croat pretensions to Bosnia and Herzegovina within the framework of the Austro-Hungarian Empire. This paper examines, for the first time, the question of his attitude towards the Jewish population of Bosnia. Having studied in detail the texts of his columns, the author concluded that his stance is ambiguous. Skarić makes a clear difference between the Sephardis whom he regards as autochthonous children of Bosnia, together with Serbs and Muslims, and the Ashkenazis for whom he has little sympathy and whom he considers to be exponents of Austrian occupation and a modernism which in those days threatened the traditional way of life in Bosnia, of which the Sephardis were an integral part. Although his brittle tongue often finds no justification, the subjective opinions of Skarić, a journalist and an intellectual from Sarajevo, does offer excellent insight of the life of Jews in diaspora, the clash of cultures, the struggle for national identity and the tempestuous social climate in Bosnia and Herzegovina at the dawn of the XX century.

Jelena Erdeljan

Вук Даутовић

ЗБИРКА АМУЛЕТА ЈЕВРЕЈСКОГ ИСТОРИЈСКОГ МУЗЕЈА

Језгро данашње музејске збирке конституисано је посредством легата Хинка Ледерера. Међу разноликим предметима које је приложио, помињу се и амулету од злата, сребра и других метала, који су били изложени у Јеврејском историјском музеју, на отварању меморијалне собе посвећене колекционару.¹ Потом у хабилитационом раду из 1978. године² извршена је каталогизација и унос колекције. Том приликом, међу предметима сврстаним под примењену уметност, од редног броја 35. до редног броја 48. поменути су амулету од сребра и злата, затим од бр. 50 до бр. 55 налазе се геме од полудрагог камена, метала и ахата, што чини укупно двадесет амулета. Овој збирци придружено је још пет, међу њима и Јеменски кутуб са свитком на пергаменту у унутрашњости, као и три друга кутуба и један мали јад. Ови предмети чине збирку амулета Јеврејског историјског музеја.

У картонима музеја заведени су под инвентарним бројевима чиме су ушли у јединствену евиденцију.³ Стога су исти бројеви коришћени и у овом раду приликом означавања обрађених амулета и њиховог репродуковања. У погледу осталих података, надамо се да ће овај рад расветлити нетачност података и недостатак информација о овим загонетним предметима.

У току истраживања одређени су карактеристични подаци за сваки појединачни предмет, као што су: врста материјала, начини израде, мере, итд., што представља неопходан технички предуслов за даљу анализу. Потом, изнети су преписи текстова на хебрејском и у једном случају на арапском језику, као и њихово могуће дешифровање. Транскрипције хебрејског, арапског и латинског језика дате су латинично. Оваква обрада послужиће за ближе дефинисање предмета из колекције којима је функција апотропејска и профилактичка. Одређени пре свега конкретним записом, они могу бити названи амајлијама. Осим тога, у колекцији се налази и она

1 *Јеврејски преглед* 5-6, XXVII (1976), 21-24.

2 Х. Бошковић, *Легат Хинка Ледерера – Хабилитациони рад*, Београд 1978; архивирано у Јеврејском историјском музеју у Београду.

3 Претходи им скраћеница ЛИМ (Јеврејски историјски музеј) после које следи број. То су следећи инвентарни бројеви: 306; 307; 308; 310; 311; 312; 313; 314; 315; 316; 317; 318; 319; 335; 336; 339; 340; 341; 343; 344; 345; 347; 348; 351; 352. Пергамент из амулета ЛИМ 343. означен је посебно Инв. бр. 79.

група предмета коју чине уметнички обрађене амајлијске кутије, односно кутуби у које се смешта писани текст, а само један од њих садржи вредан и веома важан пергамент, са до сада непознатим текстом. Остатак колекције чине предмети који су декоративни, а чија им симболика може придодати заштитно дејство у својству амулета. С обзиром на то да су претходно већ сврстани у колекцију, ни овом приликом нису изостављени.

У раду су најпре обрађени група кутуба и пергамент, који је једини амулет на хартији. Затим следе они који су изведени у форми накита и на себи без изузетка носе записе на хебрејском што их је до сада аутоматски сврставало у амулете. Важно је истаћи да су сви поменути предмети портативне намене и уметнички обрађени. Потом, анализиране су две овоидне плочице које не чине део овог програма и вероватно су биле намењене заштити дома. Након њих следе предмети изведени у камену и ћилибару и на крају два симболична привеска.⁴

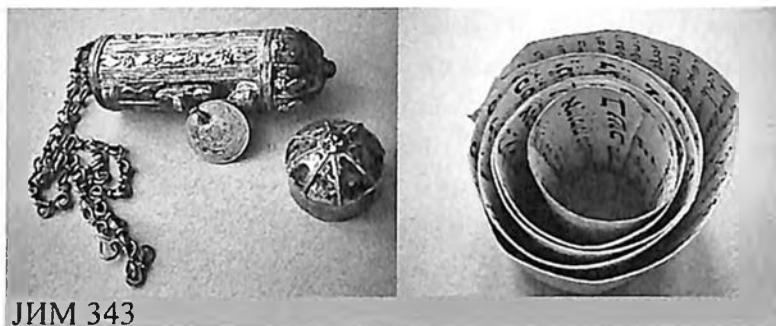
4 Неизмерну захвалност дугујем Елиезеру Папу, без чије помоћи и стрпљења преводи и дешифровања не би били могући, као и др Мирјам Рајнер на помоћи у прикупљању библиографије.

Бадихи Кутуб

Израђен је од сребра. Прављен техникама: искуцавања, филиграна, гранулације и ливења. Величина: 9,5cm дужине с њречником отвора од 2,7cm. Пунциран је, њореклом из Јемена и њриѡада стилу „Baddihy“ фамилије. Датован у другу њоловину XIX века.

У унутрашњости је свитак на њергаменту са њрофилактичким текстом. Димензије њергамента: 64,5 x 4,8cm.

ЈИМ 343

Амулет је цилиндричног облика, оба краја ваљка завршена су полулоптасто. Ваљак је украшен техником филиграна и гранулације, смењују се ромбови и цветови од гранула, који се нижу хоризонтално, одвојени филигранском траком. Са горње стране налазе се две алке, свака дужине 1,2cm, између којих се налази пунца. Жиг је карактеристичан за дела јемениких јеврејских јувелира.⁵ На супротној страни налазе се три мање ваљкасте алке од сребрне жице. Амулет се отвара само с једне стране, а затворен је поклопцем дужине 3cm. Оба краја су полукалоте, кришкасто подељене сребрном жицом на осам делова, а свако поље украшено је ромбом и грануластим цветом. Врхови на оба краја завршени су сребрном лоптицом. У унутрашњости кутије смештен је свитак с профилактичким текстом.⁶

Амулети писани на пергаменту и хартији били су јефтинији у погледу материјала, и стога доступнији и чешће употребљавани од оних металних, нарочито сребрних. Стога је морао бити пронађен начин за чување ових осетљивих свитака. Такође, да би уживао сталну заштиту, власник га је морао увек носити са собом, што је подразумевало и одласке у тоалет. Зато

5 Е. van Praag, *Introduction to Jewish silversmiths in Yemen before Operation "On Eagles Wings"*, Тема 10 (2007) 17, 34. В. http://www.medirabbit.com/Presenta/yemen_jewel_en.pdf

6 Свитак је заведен под инвентарним бројем: ЈИМ 79.

Maimonides у *Mishneh Torah* даје упуте онима који уза се носе Божија имена, да их умотају и похране у кесе од коже, које су у почетку биле функционалне и без украса.⁷

Потом се јављају амајлијске кутије израђене од метала, намењене похрањивању свитака. Најчешће су прављене у цилиндричном или хексагоналном облику. Оне постају предмети нарочите пажње приликом украшавања и уметничке обраде. Могу се везати као део традиције и препознатљива регионална особеност за јеврејску заједницу у Јемену, која је употребљавала готово искључиво свитке пергамента и развијала разноврсне стилове у производњи омотача за њих.⁸ Амајлијске кутије називају се *Kutub*, што у дословном преводу с арапског, из кога је термин позајмљен, значи књиге, а односи се на званичан корпус светих књига ислама. Временом су кутуби идентификовани с текстом у унутрашњости и добијају независан статус амулета. Употреба појединачних облика кутија, као и упутства за одабирање места на телу које погодује намени одређеног кутуба, преношени су с колена на колена као део усмене традиције.⁹ Праксу употребе кутуба поред јеврејске популације баштинили су једнако и муслимани. Пергамент у унутрашњости кутуба код Јевреја је писан ручно, и садржавао је библијске текстове, молитве или кабалистичке формуле, који су писани на хебрејском и арамејском или посебним системом знакова које су развили кабалисти.¹⁰ Писани текст навођен је у целини, или најчешће кроз систем абривијација. Ове скраћенице добијане су кабалистичком дисциплином нотарикона, то јест изведеница састављених од појединачних слова одређених речи, узетих с њиховог почетка или краја, које су постајале самосталне, а задржавале пуно значење и моћ целине.¹¹

Кутуби су прављени за сваког понаособ у складу са његовим потребама и углавном су носиоца амулета штитили од страхова. Процес њихове израде био је поверљив и одвијао се између поручиоца и јувелира, који је знао како да форму усклади с његовим потребама.¹²

Кутуб који је у колекцији означен као ЛИМ 343 део је јеменске традиције и уже лоциран, припада стилу који се назива *Baddihy*, а име је добио по фамилији која га је креирала и практиковала. За овај стил је карактеристичан поступак израде који подразумева да се на глатку сребрну

7 T. Schrire, *Hebrew Amulets, their Decipherment and Interpretation*, New York 1982, 76.

8 *Ibid.*

9 E. van Praag, *Introduction to Jewish silversmiths in Yemen*, 30/32.

10 *Ibid.* 33.

11 T. Schrire, *op.cit.*, 91.

12 E. van Praag, *op.cit.*, 34.

површину аплицирају филигрански украси у виду гранула, ромбова, цветова и кругова.¹³ У погледу пунце којом је поменути кутуб означен, може се рећи да представља стандардни део праксе јеврејских златара у Јемену, који су за ознаке користили арапска или чешће хебрејска слова, у комбинацији с местом израде, датумом и чистоћом сребра. Уз ово је додаван понекад потпис мајстора или чешће наручиоца предмета, а допуну поменутом репертоару ознака чине и кабалистички знаци, који су такође употребљавани. Пракса стављања жигова на израђене сребрне предмете Јеврејима у Јемену забрањена је око 1920. године.¹⁴

У погледу очуваности примећује се да је предмет на више места оштећен и поправљан додавањем неједнаких сребрних плочица на делове где је био излизан или пробушен. Поређењем с подацима из музејског картона, види се да је овај амулет претрпео измене тако што су му додати ланац и новчић, скинути с кутуба инв. бр. ЛИМ 310.

Свитак ЛИМ. 79.

Пергамент, црно мастило.

Димензије: 64,5 x 4,8cm,

Датован у XIX век, њореклом
из Јемена.

13 *Ibid.*, 24. Као пример поменутог стила Е. ван Праг је објавила идентичан примерак кутуба.

14 *Ibid.*, 17. Пунце, које је објавила Е. Ван Праг, такође се подударају.

Текст се састоји из два дела. Први је писан *Solitreom*, односно *Haci Kulumus* писмом. Он броји деветнаест редова, у којима се помиње да је намењен за кћер Линде, кћери Саидине, затим сврха израде амајлије, као и листа зала против којих је намењена као заштита. Други део је писан *Stam* писмом и састављен је од шездесет два реда, у којима се налазе Божија имена, имена Арханђела и Анђела, затим делови Торе, те делови псалма, као и нотарикони одређених фраза или молитви који пружају заштиту, као и магијске формуле у виду словних квадрата. Они заједно гарантују и обезбеђују заштиту, као носиоци магичке снаге следствено кабалистичкој теорији еманације од Божанских имена, до свих облика појавности. Прилажемо латинични транскрипт и превод дела писаног солитреом.

Yehi racon milfaneka A(donay) E(lohenu) V(Elohe) A(Votenu) šetaazar et avdeha bat amateha Linda bat Saida hanose gamea ze mišedin umimeziqin vaalulin ufhadim utehirim weruhin bišin lilin velilitin umi seala dem asabuta umimiqrin haim umeen hara umihali hanefila umihalihakefiya umikal holi umahela umipahad ubehala uminezeq wehabela wetagen watesah 'aleha berahameha harabim utraqe refua šelema refuat hanafeš urfuat haduf wehaškiva bešalom wehaamida behayyim tovim ulšalom weal yavhiluha halamot raim vekol heyzonot raot meata vead olam lemaan šemoteha haqedošim elu hanihtavim po leqami(a) z(e) a(men) k(en) y(ehi) r(acon).

Нека би била воља пред лицем Твојим Господе Боже наш и Боже отаца наших да помогнеш своме робу, кћерци твоје робиње Линде, кћери Саиде, који носи ову амајлију од злодуха и оних који чине зло, од страхова, миријада лилина и лилитина, злих духова и посета, од нечистоћа, злих догађаја и злог ока и од сваке болести и болештине и од страха и панике и од сваке штете и оштећења, заштити је и распростри шатор над њом свога великога милосрђа ради и излечи је потпуним излечењем душе и излечењем тела и дај да легне у миру и постави је на ноге на живот добар и мир и нека је не узнемиравају зли снови и разнолике зле визије од сад и заувек ради ових твојих светих имена која су овде написана у овој амајлији Амен нека би тако била Воља.¹⁵

15 Превео и извршио палеографску анализу Елиезер Папо

Препис остатка текста с пергаментa, у шездесет два реда писана *Стамом*, приложен је у наставку, дат у две колоне, прва је препис оригинала, док је у другој дешифровано и разјашњено значење основног текста. У случајевима када то није било могуће дата је само латинична транскрипција хебрејских слова.

1. אבג יתץ קרע שטן נגד
2. יכש בטר צתג חקב תנע
3. יגל פזק שקו צית אנקתם

4. פסתם פספסים דיונסים

У првом, другом и трећем реду до последње речи у њему *Anaktam*, написано је 42-словно Божије име. Оно је познато већ од првог столећа, и веома је старо. Састоји се од седам група, а у свакој се налази по шест слова. Чувени мистик из I века *Rabi Nehunyah ben Hakana* повезао га је с композицијом молитве *Ana be'koah*, која се састоји од 42 речи, од чијих је почетних слова кабалистичком методом нотарикона добијено 42-словно Име. Оно је познато још од перида *Таннаима* и поменуто је у Талмуду, кроз Рашијеве коментаре.¹⁶ С именом *Анактам*, из претходног реда, у четвртом реду су дата још три имена: *Pastam*, *Paspasim*, *Deyonisim*, која чине 22-словно Божије име. Његово порекло је непознато. За њега се наводи да је једнако стиховима из *Књиге бројева*

¹⁶ T. Schrire, *op.cit.*, 97-98.

24-25. Оно се такође помиње на служби уочи Нове године, приликом изговарања свештеничког благослова, *Birchath Cohanim*. Раби *Moses Cordovero* (1522-1570) сматрао је да је 22-словно Име настало од почетна 22 слова Свештеничког Благослова, употребом пет различитих метода кабалистичке дисциплине *Temure*, којима је успешно извео и доказао њихову трансформацију.¹⁷ Од 5. до 21. реда, написано је 72-словно Божије име.

5. ותו ילי סיט עלמ מהש
6. ללה אכא כהת הזי
7. אלד לאו ההע יזל
8. מבה הרי הקמ לאו
9. כלי לוו פהל נלך יי
10. מלה חהו התנ האא
11. ירת שאה ריי אומ

17 T. Schrire, *op.cit.*, 97.

12. לכב ושר יחו להח
13. כוק מנד אני חעם רהע
14. ייז ההה מיכ וול ילה
15. סאל ערי עשל מיה
16. והו דני החש עממ
17. ננא נית מבה פוי
18. נמם ייל הרח מצר
19. ומב יהה ענו מחי
20. דמב מנק איע חבו
21. ראת יבמ היי מום

Божије име које се овде завршава састоји се од 72 слога, од којих се сваки састоји од три слова. Порекло овог имена добро је познато – оно је изведено из Торе, II књиге Мојсијеве, *Šemot – Exodus* 14:19-21. Сваки од ова три стиха састоји се од 72 слова. Прво слово првог стиха, последње слово другог стиха и прво слово трећег стиха, чине први слог Имена. Друго слово

првог стиха, претпоследње
 слово другог стиха и друго слово
 трећег стиха сачињавају други
 слог Имена, и на тај начин
 изведени су преостали
 слогови Светог имена, све до 72.
 слога. Сваки слог састављен
 је од три слова, којих
 укупно има 216. Ово име није често
 употребљавано, нарочито због своје
 дужине, нити је коришћено
 у било које просте сврхе.
 У мистичкој литератури најчешће
 је називано, *Shem Vayissa Vayet*.¹⁸

22. בשכמלו אהזהריררון

По завршетку инвокације
 42-словног, 22-словног и 72-словног
 Божијег имена следи
 конфирмација *BŠKMLV* кроз
 нотарикон молитве: *Baruh shem
 kevod malkuto leolam vaed*.
 Благословено да је име Његово,
 величанство краљевства

¹⁸ T. Schrire, *op.cit.*, 98-99.

23. חתן משטדטיר שודני

24. לתאר וליב יוהך כלך

25. מטטרוך נורטטמ

Његовог довека је.¹⁹ Изговара се у

себи након молитве *Ana be'koah*.

Потом следи име *Achazharirion*.

ChTNMShtDTYR ShWDNY

Псалм 91:10, коришћен против епилепсије.²⁰

Неће те зло задесити, и ударац

*неће досегнути до колибе твоје.*²¹

Трећа реч је нотарикон последњих речи 11. стиха, 91. псалма.²²

Јер анђелима својим зајоведа

за тебе да те чувају

ио свијем њутовима твојим.

Последња реч означава планете,

כוכבי לכת

Metatron nortateM,

Име анђела и име поновљено као у огледалу. Он је један од првих

19 И. Асиел, *Молитвеник „Молитва деце Сиона“*, Београд 2005, 405.

20 T. Schrire, *op.cit.*, 133.

21 Пс 91 : 10

22 *Davis & Frankel* 1995, 189. Цитирано према: E. M. Jansson, *Three Amulets in Copenhagen*. In: *Verbum et Calamus. Semitic and Related Studies in Honour of the Sixtieth Birthday of Professor Tapani Harviainen*. [Studia Orientalia, 99], Helsinki 2004, 81-93.

анђела, а по важности му једино
 може парирати Сандалфон.
 Када је Енох преведен на небеса,
 постао је један од арханђела –
 Метатрон. Он је анђео чувар
 Израиља, и има још седамдесет
 имена која је забележио
Rabi Akiva, у свом делу *Othiot*.²³
 Према *Talmudu* и *Targumu*, Метатрон
 повезује људско и божанско.
 Кабалисти сматрају да је он
 водио народ Израиља кроз
 пустињу после изласка из Египта.
 Његово име је јеврејски метоним
 за израз „мали *YHVH*“, како
 сматра Х. Одеберг.
 У *Zoari*, помиње се као Мојсијев
 штап чија једна страна
 дарује живот а друга смрт.²⁴
JNNGPT, Потом следи реч
Mezamzith, која води порекло из
 Луријанске кабале, и учења о

26. יונגפט מצמצית

23 Т. Schrire, *op.cit.*, 109.

24 Г. Дејвидсон, *Речник анђела*,
 Београд 1996, 206-208.

садржавању, по коме је Бог
 Свепрожимајући, те је
 могућност било којег бића
 или ствари да егзистира остварљива
 једино ако је простор за њега
 створен од стране Свемогућег.
 То је постигнуто садржавањем –
Zimzum, што је реч од које је
 изведена *Mezamzith*.

27. דגז בנט קסטיאל

DGZ BNT. Затим је написано име
 анђела *Qastiel* – Кастијела, који
 се помиње као анђеоло који влада
 четвртком.²⁵

28. אהביאל סמטוריה

Овде се помињу анђели *Ahaviel*
 и *Samturija*. Анђеоло Ахавијел,
 изведен је од речи *ahava* и
 наставка *el*, те се он могуће стара
 о љубавним стварима.²⁶

29. להביאל נעורירון

Lahabiel, N'URYRON, Лахабијел,
 спомиње се као анђеоло огња,
 присутан је код Т. Шрира.
 Лахабијел је анђеоло који се призива

²⁵ Исто, 181.

²⁶ В. попис анђела у: Т. Schrire, *op.cit.*, 125.

30. טפטפיה רחש תמף

ради растеривања злих духова
заједно с Фанијелом, Рахабијелом,
Аријелом и другима.

Име му се налази на амајлијама.²⁷

Taftafyah, RChSh TMF, Тафтафија

је једно од седамдесет имена

анђела Метатрона које се појављује

у литератури од IV века,

састављено од прва два слова,

69, 70. и 76. стиха 119. псалма.²⁸

Оно је референца на овај псалм:

Охоли њлету на мене

лаж, али се ја свијем

срцем држим зајовести Твојих.

Задригло је срце њихово

као сало, а ја се

тешим законом Твојим.

Нека буде доброта Твоја утеха моја

*као што си рекао служи својему.*²⁹

31. רוטא בוכו צורטק

Rota, BWKhW – Нотарикон, *Tsurtaq*

Rota наводи се као име биљке

која штити од куге, и служила је

27 R. C. Thompson, *Semitic Magic, its origins and development*, London 1908, 161.

28 T. Schrire, *op.cit.*, 109.

29 Пс 119 : 69, 70, 76

и у неке друге заштитне сврхе.³⁰

Нотарикон *BWKhW*, може бити изведен од 42-струког Божијег имена или из I књиге Мојсијеве, *Beresit, 9:13*³¹

*Метнуо сам дугу своју у облаке, да буде знак завјета између мене и земље.*³²

32. אֲזְבוּגָה אֶגְלָא

Azboğah AGLA, Прво име је веома древно и помиње се у литератури од IV века.

Азбог се састоји од шест слова састављених у три пара, од којих сваки у збиру има нумеричку вредност осам. По некима оно је омотач седмог неба и по томе представља осмо.

Sefer Raziel, наводи га као једно од Божијих имена.

Оно се везује за

Shem ha –Sheminiuth.

30 *Davis & Frankel* 1995, 46. Cf. : E. M. Jansson, *op.cit.*

31 *Ibid.*, 176.

32 *MOJ I, 9 : 13*

Такође се наводи у литератури

Hekhaloth.

Помиње се на служби уочи доласка

Нове године у храму.³³

AGLA је нотарикон речи *Ateh*

Gibor Leolam Adonai што значи:

Tu si zauvek moħan, o Gosjode.

Ово су речи које се појављују у

другом благослову за *Amidah*.

У доба средњег века, у

Немачким градовима ова реч

сматрала се заштитом од ватре,

и превођена је као:

*Almach-tiger Gott Losch Aus.*³⁴

Asja Rafael ANRNL, последња рећ је

потарикон из IV књиге Мојсијеве

Vamidbar, 12:13.³⁵

Овај ред гласио би: *Acja, Рафаел,*

*Боже молим ти се, исцели је.*³⁶

Rafael је арханђео спаситељ.

Он је Адаму дао *Sefer Raziel*,

33 T. Schrire, *op.cit.*, 121.

34 *Ibid.* 121

35 Davis & Frankel 1995, 174. Cf.: E. M. Jansson, *op.cit.*

36 MOJ IV, 12 : 13

33. אסיא רפאל אנרנל

али је касније повратио и дао Нои.

Његова је улога исцелитељска.

Избавитељ је од болести, и

прогонитељ демона са земље.

Излечио је Аврама, и ублажио му

бол после обрезивања, а касније

је Јакову исцелио рањену ногу.³⁷

У Првој књизи Еноховој, Рафаел

је водич у Шеолу, као и један од

четворице анђела присуства, у

чију надлежност спадају све

болести и све повреде

мушкараца и деце.

Према *Zoaru I, Rabi Aba* каже

да је Рафаел задужен да обнавља

земљу како би омогућио човеку

да на њој живи; такође исцељује

човека од свих бољки.³⁸

34. תך טת גותטתכך

35. איתאל אתלת

TKh TT GWT TT KTs

Itijel име анђела, потом *ATLT*,

скраћен облик нотарикона

37 T. Schrire, *op.cit.*, 110.

38 Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 245-248.

אתלזככאת, од Псалма 71, стих 9.³⁹

*Немој ме одбацити ѿод старост,
када ме издаје снага моја, немој ме
оставити.*⁴⁰

WWSH YLY MKS AQNB

Ben porat Ale shor. Прва два и
последња два стиха преузета су из
Јаковљевог благослова Јосифу из
I књиге Мојсијевог, 49:22; писана
су наопако као одраз у огледалу.

Овај стих гласи:

*Јосиф је родна грана , родна грана
крај извора, којој се огранци
раширише сврх зида.*⁴¹

Сматра се заштитом од злог ока.

NGF, Sanvai, Sansanvai и прва реч
у реду бр. 39 *Semanglof*, три су
анђела која се помињу и пишу
заједно као заштита од Лилит.

Наведени анђели су заједно послати
да врате Лилит, која је побегла

³⁹ *Davis & Frankel* 1995, 175. Cf.: E. M. Jansson, *op.cit.*

⁴⁰ Пс 71 : 9

⁴¹ МОЈ I, 49 : 22

36. **ווש ילי מכס אקנב**

37. **נב תרף ילע רוש**

38. **נגף סנוי סנסנוי**

од Адама на обале Црвеног мора,
 где се забављала у друштву
 демона који су хтели да
 загаде воде и којима је рађала
 хиљаду деце дневно.

Одбила је да се повинује овим
 анђелима све док је својим моћима
 Пророк Илија и Арханђео
 Сандалфон нису натерали
 да се врати. Тада је за казну
 морала да прихвати да имена ова
 три анђела написана на колевци
 или у близини детета и мајке
 буду потпуна заштита од њених
 злих намера и насртаја.

Та заповест важи до данас и
 имена *Sanvai*, *Sansanvai* и
Semangelof често се употребљавају
 на амuletима намењеним
 да заштите мајке и децу.⁴²

39. סמנגלף יבע בשי

40. אלמ ואא בכה ימי

Semanglof, Слогови после имена
 анђела од реда 39. до краја реда

42 T. Schrire, *op.cit.*, 118.

41. **מהב ילו כת צוא**
 42. **לתמ למי ימבי**
 43. **מיץ ימא ומא**
 44. **לירב תורת כאימ**

44. представљају нотарикон стихова од 1 до 9, који су дати у 91. псалму и они гласе:

*Који живе у заклону Вишњега,
у сјену Свемогућега њочива.*

*Говори Господу: Ти си уточиште
моје и бранич мој, Бог мој,
у којег се уздам.*

*Он ће те избавити из замке
џтичареве и од љутога џомора
Перјем својим осениће те, и џод
крилима његовим заклонићеш се,
истина је његова штит и ограда
Нећеш се бојати страхоте ноћне,
стреле, која лети дању.*

*Помора, који иде џо мраку, болести,
која у џодне мори.*

*Пашиће џоред тебе тисућа и десет
тисућа с десне стране теби, а
тебе се неће дотаћи.*

*Само ћеш гледати очима својим
и видећеш џлату безбожницима.*

Јер си ти, Господе, џоуздање моје,

45. עשמל תאר וליב

*Вишњега си изабрао себи за
уточиште.*⁴³

OShML TAR WLYB

46. כמיל לבד עכ יפתב

KMJL LBD OK PTB

47. רעשותת כוכ בחו

ROShWTT KWK

48. אכיש יועאבא

AKYSh YWOABA

49. ואי אוב אכיר

VAY AVB AKYR – нотарикон од
Amen ken yehi racon!

Амен тако нека би била воља!

50. א יח יג ח

Наредне четири линије, од реда

51. טו ו ג יו

бр. 50 до бр. 53, представљају

52. ז יב יט ב

магични квадрат коме је основа

53. ז ד ה יד

број 40 према нумеричкој
вредности слова.

Ово је број дана за време којих је
жена после рођења мушког детета
у статусу *niddah*, што може имати
смисла код израде и употребе
амулета за заштиту деце.⁴⁴

54. נ ויהי בנסע הארן ויאמר

N [Vayehi binsoa haaron vayomer

55. משה קומה יהוה ויפצו

*Moše kuma Adonay veyafucu
oyeveha veyanusu mesaneha*

⁴³ Пс 91 : 1-9

⁴⁴ E. M. Jansson, *op.cit.*, 94.

56. איביך וינסו משנאיו

tipaneha uvniho yomar

57. מפניך ובנחה יאמר

šuva Adonay revavot

58. שובה יהוה רבבות

alfe Yisrael. JN

59. אלפי ישראל נ

Овај одељак преузет је из IV књиге Мојсијева – *Bamidbar, 10:35,36.*

И кад њолажаше ковчег,

говораше Мојсије:

Устани Госіоде, и нека се разасіу

неіријатељи Твоји, и нека беже

исіред Тебе који мрзе на те.

А кад се устављаше, говораше:

врати се, Госіоде, к мноштву

тисућа Израіљевих.⁴⁵

Слова Нун окренута једно спрам другог, између којих је дат цитат, имају својство заграда, и на тај начин се развила идеја о засебној књизи у оквиру четврте, те је овај одломак самостално назван V књига Мојсијева, јер је једини одељак у Тори одвојен заградама од остатка текста, па је као такав предмет посебне пажње и

45 MOJ IV, 10 : 35, 36

60. יאִאֻמִּיֹבֵההוּמִקוּיֹו тумачења рабинских ауторитета.⁴⁶
 YAUAWMMYWBHHWMQWYW
61. בשכמלו אהוממ ATWMM и BShKMLW – notarikon
62. בשכמלו BShKMLW – нотарикон, израза
Baruh shem kevod
malkuto leolam vaed.
- Благословено да је Име Његово,
 величанство краљевства Његовог
 довека је.⁴⁷ Изговара се након
 молитве *Ana Be'koah.*

46 На овакво тумачење као посебне књиге у заградама, упутио ме је Елиезер Папо.

47 И. Асиел, *нав. дело*, 404.

У дешифровању текста овог свитка, од помоћи је био пример амулета који се чува у колекцији Краљевске библиотеке у Копенхагену. Свитак *Cod. Heb. Add. 103.* са хебрејским текстом мањих је размера од београдског примерка (4,9x50cm), а самим тим и краћи у погледу текста чија дужина износи педесет редова.⁴⁸ И поред тога, уочљиве су знатне сличности у тексту, које такође могу бити од помоћи при лоцирању порекла копенхагенског свитка. Свитак из Јеврејског историјског музеја у Београду сачуван је заједно с кутијом, односно кутубом, а који омогућује прецизно одређивање места и времена настанка. Кутуб је јеменске израде и припада *Baddihy*⁴⁹ стилу који се развијао крајем XIX века. За разлику од београдског, свитак из Копенхагена нема сачуван кутуб, па се о њему само претпоставља да је настао у источном медитеранском подручју крајем XIX века.⁵⁰ С обзиром на паралеле између ова два свитка, може се и за копенхагенски примерак сигурније закључити да припада јеменској изради из истог периода.

Османски кутуб

ЈИМ 310

Начињен је од сребра.

Израђен техником ливења, цизелиран је и гравиран .

Димензије: 8,1cm дужине с пречником отвора 1,5cm. Тежине је 25 грама.

Садржи калиграфски текст, који је њисан арајским и османским њисмом.

Шестоугаоног је цилиндричног облика, крајеви се завршавају купасто и подељени су на шест кришки, које су украшене геометријском шаром. Пет поља на кутубу садрже натписе, који се нижу хоризонтално. На свакој

48 Свитке је публиковала: Е. М. Jansson, *op.cit.*, 94-98.

49 Е. van Praag, *op.cit.*, 24.

50 Е. М. Jansson, *op.cit.*, 94.

плохи налазе се по три медаљона, два мања на крајевима и већи, овалан у средини. На шестом пољу, које је покривено флоралним орнаментом налик наутовој врежи, налазе се три алке. Са средишње виси османска пара пречника 2,2cm, на ланчићу дужине 3cm. Кутуб сличан овоме репродукован је у квизи Т. Schrire-а под бројем 20, али он садржи текст на хебрејском. Сличних је димензија, такође с три алке за качење, и на исти начин је завршен. У целини је скоро идентичан по типу као ЈИМ 310. *Schrir* наводи да је кутуб пореклом из Персије.

Натпис у пет редова на кутубу гласи:

علي 'Alī Али

قل هو الله أحد *Qul huwa allahu aḥad* Реци: Он је Алах – Један!

محمد *Muḥammad* Мухамед

محمد *Muḥammad* Мухамед

الله الصمد لم يلد *Allahu es-ṣamad lam jalid* Алах је уточиште сваком!

علي 'Alī Али

علي 'Alī Али

و لم يكن له آفوا *Wa lam jakun lahu kufiwan*. Овде недостаје још једна реч – *аḥd* (*aḥad*) на самом крају, да би то онда био цео 4. ајет из суре *Искреност*, који у тумачењу Бесима Коркута гласи: И нико Му раван није.

محمد *Muḥammad* Мухамед

محمد *Muḥammad* Мухамед

بسم الله الرحمن الرحيم *Bismillahi raḥmāni raḥīm* У име Алаха, Милостивог, Самилосног!

Делови подвучени цртом недостају односно *hīm* (у транскрипцији).

علي 'Alī Али

محمد *Muḥammad* Мухамед

Оно што се налази између ова два имена (Али и Мухамед) не може да се прочита.

علي 'Alī Али

محمد علي Muḥammad- 'Alī Мухамед - Али

علي محمد 'Alī- Muḥammad Али - Мухамед⁵¹

На крају треба напоменути да је у питању османски језик, а делови на арапском су из *Qur'āna*, из *sūre Iskrenost*, чији неки делови недостају, а доле је цитирана у целости:

سورة الإخلاص

Sūratu- l- ihlās

Сура «Искреност»

١١٢

112 (број суре)

مكية

Mekijja

Меканска сура

آياتها ٤

Āyātuhā arba'

(Број) њених ајета: 4

بسم الله الرحمن الرحيم

Bismillahi raḥmāni raḥīm

У име Алаха, Милостивог, Самилосног!

قل هو الله أحد

Qul huwa allahu aḥad

Реци: Он је Алах - Један!

الله الصمد

Allahu es- ṣamad

Алах је уточиште сваком!

51 За дешифровање текста османског кутуба и новчића који са њега висе посебно сам захвалан госпођици Ади Шоштарих, асистенту на катедри за Арапски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду и Бешару Ал Хадла, лектору за Арапски језик.

لم يلد و لم يولد

lam jalid wa lam jūlad

Није родио и рођен није,

و لم يكن له أنفوا أحد

Wa lam jakun lahu kufuwan aḥad

И нико Му раван није⁵²

Ова сура садржи изјаву о Божијем јединству и за њу се верује да, када се изговори, човек добија онолико заслуга колико би стекао читањем трећине целог Курана. Пророку Мухамеду су ова и сура СХIV названа Људи, откривене истовремено од стране арханђела Ђибрила, сматрају се целином, а сам Пророк их је користио у посебним приликама. По предању Јевреј звани Лубаид са својим кћерима зачарао је Мухамеда везивањем једанаест чворова које је сакрио у бунару. Пророк се озбиљно и на смрт разболео а онда му је Бог послао свог арханђела да га избави и донесе му поменуте суре, као и да му покаже место на коме се налази зачарано уже. Мухамед је потом послао Алија да доносе уже, и када га је овај донео, он је над једанаест чворова изговорио једанаест стихова, колико ове две суре имају заједно. Један по један чвор су се развезивали и на крају је Пророк оздравио.⁵³ Предање везано за настанак ове суре показује јачину веровања у магијско, као и чињеницу да је било важно истаћи надмоћност и делотворност магије нове монотеистичке религије каква је био ислам, у односу на јудаизам и његове древне традиције на Блиском истоку. У том смислу драгоцен је постојање оваквог предмета у колекцији Јеврејског историјског музеја.

На новчићу је написано:

دولة عثمانية / صرفي / نارة ٢٠ Dawla 'uṭmānījja Османска држава, мисли се на Османско царство.

عسطنطينية / مساواة / حرية / عدالة / 'adāla / قسطنطينية / hurijja / musāwā / ḥurijja Све три речи написане су с дугим т на крају, што није типично за арапски, јер се у њему ове речи завршавају на женско те (тзв. *te marbūta*), а прочитане, те речи значе: Слобода, једнакост и њравда.

У средини је тугра – *tura* (عدالة) која овде, највероватније представља басмалу- *basmala*, призивати Бога, односно рећи: *Bismillahi raḥmāni*

52 Претходна сура преузета је из: *Кур'ан*, VII изд. (прев. Б. Коркут), Сарајево 2001.

53 Е. А. Волис Бац, *Амајлије и талисмани*, Београд 1988, 82-84.

rahīm – У име Алаха, Милостивог, Самилосног). Изнад стоји име: **رشاد**
Rašād.

Новчићи прикачени на амulette и кутубе имају за циљ да истакну материјално благостање оних који их носе а имају и посебан статус талисмана способних да заштите и сачувају имовину. Некад су само додавани, а чешће додатно окивани и украшавани, па потом аплицирани на кутубе.⁵⁴

Османски кутуб који је у добром стању претрпео је извесне измене. Што се открива увидом у документацију, то јест музејске картоне (инв. бр. ЈИМ 310, и легат Хинка Ледерера инв. бр. ЈИМ 333), према подацима и фотографији, утврђено је да су друга парица и ланац дужине 60cm, пребачени на Бадихи кутуб, чији је инв. бр: ЈИМ 343 а налази се у сталној поставци, чиме је нарушена аутентичност оба предмета.

Кутуб на ланцу са парицама

Начињен је од легуре метала; на њојединим местима видљиви су остаци њозлате. Израђен је техником ливења, цизелиран. Дужина кутуба износи 8,2cm, док је њречник цилиндра 2cm. Ланац је од сребра као и њарице које висе на њему. Новчићи су израђени резањем и ажурирањем. Дужина ланца је 50cm, а њречник лимених новчића износи 1,8cm.

Ваљкастог је облика, подељен по средини двема хоризонталним тракама на којима се налазе по три алке. Са горње стране за њих је причвршћен ланац, а са доње стране висе лимене парице. Поменути ланац направљен је од савијених бечуга, на које је кружном алком прикачена округла парица.

54 E. van Praag, *op.cit.*, 39.

Парице су сечене од танког сребрног лима, на свакој је пробушена рупа и изрезана дуж ивица цик-цак линија. Масивно тело фијале декорисано је мотивом шкољке и волутама које уоквирују централни мотив, а он је у облику лепезе од шкољки и лишћа. Са стране су два симетрична орнамента, налик вазама. Крајеви су на обе стране затворени калотастим поклопцима који су декорисани отвореним цветом с кружно распоређеним латицама и урезима уз ивицу поклопца. Један крај се може отворити, и он је причвршћен малим завртњем с алком на крају.

Осим да заштите од физичког оштећења и прљања сам пергамент или свитак, замисао ових кутија је да их држе далеко од погледа злих духова, демона као и мушкараца и жена са злим урокљивим оком. Често ваља да су у директном контакту с кожом, отуд се појављују у форми огрлице или привеска. Звук који производе привесци такође тера злодухе.⁵⁵

Кутуб са привесцима

ЛИМ 352

*Найрављен је од сребра, с остацима
йозлате. Израђен техником
йресовања, ливења, резања и
йунцирања.*

*Димензија: 3,1ст дужине с
йречником отвора од 0,7ст.*

*У квадратној йунци на йарицата је
ознака: ۞.*

Кутуб је ваљкастог облика, тело му је украшено геометријском шаром, у виду траке начињене урезима и тачкицама. Крајеви су полулоптасти и подељени кришкасто. На сваком се налази алка с које висе остаци ланца, који је танак и издужених беоцуга. Један крај кутуба може се извадити и он је у функцији поклопца. Са доње стране висе привесци, њих пет, и то две кружне парице симетрично постављене на поклопцима, које су пунциране, затим две куглице до њих, и на средини мали украс налик кићанци, који може бити препознат као стилизована *Hamsa*, јер има пет одељака. Пунце на парицама су у квадратима и означене су арапским бројевима / ۞ /, што упућује да је предмет израђен у муслиманском културном кругу. Недостајући свитак, уколико је хебрејски, могао би га довести у везу с јудаиком.

55 Е. А. Волис Бац, *нав. дело*, 57.

Квадратни кутуб

ЛИМ 341

Изведен је од
сребра. Украшен
техникама
цизелирања
и гравирања.
Димензије:
3,3 x 3,2cm.

Квадратног је облика, на две стране украшен је гравирањем. На предњој страни има *Magen David* начињен од плетеница, на крају сваког крака су по три листића који излазе из њега. Уоквирен је траком цик-цак линије која иде уз ивицу кутије. С друге стране је орнамент од четири укрштене линије чији су крајеви спојени полукружно и тако формирају осмоугаоник, уоквирен тачкицама и цик-цак линијама. Ово квадратно поље је затворено у оквир од таласне линије. С горње стране кутија је отворена и постоји жлеб за клизни поклопац, који недостаје, као и профилактички садржај из унутрашњости. Такође се на горњој страни налазе две округле алке за ланац. Споља су бочне странице и дно украшени линијама.

Хексаграм који се овде јавља повезан с царем Давидом и назван по њему, симбол је који се за јеврејство везује у последњих неколико стотина година, а први пут се као симбол Јевреја јавља 1527. године, на једном надгробном споменику у Прагу. Нема археолошких нити историјских података који би Давида повезали са хексаграмом.⁵⁶

Као симбол који штити од демона, и који може владати духовима јер поседује чаробна својства, везује се за цара Соломона, и назива се још и

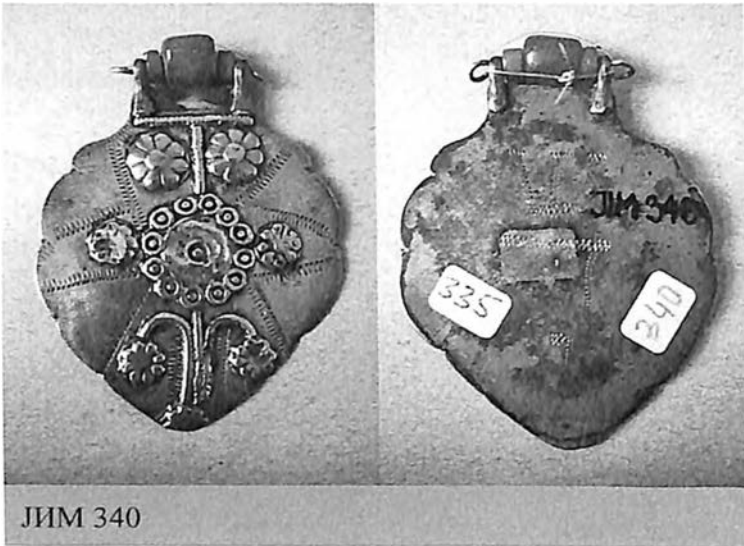
56 Т. Schrire, *op.cit.*, 60, 68.

Соломонов печат. Вера у његове натприродне моћи по Европи се ширила посредством списа *Clavicula Solomonis Regis*, који је давао упутства за извођење различитих операција посредством Соломоновог печата.⁵⁷

Естер Ван Праг наводи да су у овакве квадратне кутије стављани комади тканине и крпице од одеће мртве деце или неких светаца, као и мириси или биљке од којих духови беже. По свом облику квадратне амајлијске кутије својствене су женама блискоисточних бедуина.⁵⁸

Привезак у облику листа

Изведен је од сребра, с ћилибаром и коралним њерлама. Направљен је техникама ливења, искуцавања и цизелирања. Димензије 6x5,2cm. На њолеђини је урезано: שדי.

Направљен је у облику листа, као привезак. На предњој страни је украс који је компонован од цветова, у средини је круг са тачком, оивичен малим круговима којих има дванаест. Привезак је подељен на две симетричне стране и дуж те осе су три цвета са доње стране, два лево и десно од средишњег и два уз горњу ивицу. На глаткој површини са стране су поља образована цик-цак линијом која се радијално шире од средишта. У врху где су алке за качење налазе се три перле. Већа ваљкаста од ћилибара и две мање црвене од корала, са стране. На глаткој полеђини угравирани су слова цик-цак линијом, једно изнад другог.

Написано је име Бога – *Šaday* שדי, које значи Свемогући Бог. Ово име које означава Свемогућег користило се нарочито у сврху заштите од

57 S. L. MacGregor Mathers, *The Key of Solomon the King*, Boston 2000.

58 E. van Praag, *op.cit.*, 37.

зла, и као штит и одбрана од магије. Према кабалистичкој дисциплини гематрији, бројчана вредност имена *Šaday* и имена арханђела *Metatrona*, највишег јерарха на небу су исте, чиме се изједначавају њихови квалитети, који будући исте вредности удружено делују.⁵⁹

За употребљено полудраго камење на овом привеску такође се могу везати одређена значења. Тилибар, хебр. *Hashmal*, спомиње се у *Књизи Пророка Језекиља*, на три места и означава бљештаву светлост (*Језекиљ I:4;27 VIII: 2*). Према неким талмудским коментарима, име му је нотарикон реченице: *Звер која бљује ватру*.⁶⁰

Корал, који се такође појављује на овом амuletу, је могао наћи своје место захваљујући томе што значење његовог имена на хебрејском у корену носи глагол *расти, развијати се*, и у Танаху се помиње у *Књизи о Јову*.⁶¹ Због црвене боје у оријенталним заједницама веровало се да код жена поспешује коагулацију крви, везано за рађање, те да симболише младост и лепоту јеврејског народа.⁶²

Филигрански привезак

*Направљен је од сребра,
са видљивим траговима
йозлате. Израђен је
техникама ливења,
филигранна и гранулације.
Димензије: 4,6x4,2cm.
Тежине је 10 грама.*

Привезак је сузоликог облика. У средини је овални медаљон који је ливен и на њему се налази натпис *Šaday* שדי који представља име Бога у значењу Свемогући. Слова су глатка а полеђина је контрастна, неравне текстуре. Медаљон је уоквирен филигранском траком од уплетене жице. Дуж

59 T. Schrire, *op.cit.*, 93, 99.

60 G. B. Levi, *The Jewish Encyclopedia*, New York, 1901–1906, 487.

61 E. G. Hirsch, *The Jewish Encyclopedia*, New York, 1901–1906, 261.

62 E. van Praag, *op.cit.*, 47.

ивице око ње су радијално распоређене двадесетдве филигранске волуте са гранулом у средини. Алка за ланац направљена је од траке истоветне оној која окружује овал у средини. Трагови позлате видљиви су на ивицама.

Број 22 има веома снажну симболичку вредност, јер је он број слова Алеф-Бета, као и број скривеног имена од исто толико слова, или број стаза на Дрвету Живота код кабалиста, као што објашњава мистички спис *Sefer ha Yesirah*.

Привезак у облику цвета

ЈИМ 314

*Изведен је од сребра,
са црвеним каменом у
средини.*

*Направљен је техникама
резања, искуцавања,
гравирања и фасовања.*

Димензије: 3,9x3,9cm.

Резан је у облику цвета са седам латица. Дуж ивица, латице су подељене цик-цак линијом, док је у средину уметнут заобљен камен од црвене стаклене пасте, оштећен по површини, изгребан и матиран. Он је окружен линијом попут оне која прати ивицу дуж латица цвета. Преко првобитно гравираних украсних линија која декорише површину и формира латице додат је, несиметрично и накнадно, текст на хебрејском. На врху је алка којом се привезак качи о ланац. Посматрајући у смеру супротном од казаљке на сату, на привеску су урезане следеће речи:

מתנה לכלה אשתי מזע אסתר

Matana lekala išti mazal Ester

Поклон млади, мојо жени, срећи Естер.

Према посвети на овом привеску, види се да је у питању венчани поклон и сходно томе не може се говорити о амулету, већ о комаду накита са посветом супружника. Обзиром на ово, привезак чији дирљив текст представља

драгоцену материјално сведочанство важно за историју приватног живота. Стога се може искључити из збирке амајлија, и посматрати као остатак материјалне културе везане за праксу даривања и јеврејских свадбених обичаја.

Декалог

Израђен је од легуре метала, сличне месингу, њотом њозлаћен.

Обликован техникама искуцавања и резања, затим цизелиран и гравиран.

Димензије: 4x3,3 cm.

Две полукружно завршене плоче, таласасто су савијене по вертикали и испупчене по средини, те састављене уздужно. На врху је округла алка за ланац. На оба лучно завршена поља налази се *Magen David*, обликован цик-цак линијом, која прати ивице таблица. Испод ових звезда се налази пет поља формираних истом линијом у којима је текст на хебрејском, односно десет Божијих заповести. Дно таблица је лучно исечено, а полеђина им је глатка. Текст који је на њима написан гласи:

אנכי ה' / לא תרצח	<i>Lo tircah</i>	/	<i>Anohi H' (Anohi Adonaj)</i>
	Не убиј		Ја сам Господ
לא יהיה / לא תנאף	<i>Lo tinaf</i>	/	<i>Lo jihje</i>
	Не чини прељубе		Нека не буде
לא תשא / לא תגנב	<i>Lo tignov</i>	/	<i>Lo tisa</i>
	Не кради		Не посегни... узалуд <i>Име</i>
זכור את / לא תענה	<i>Lo taane</i>	/	<i>Zehor et</i>
	Не сведочи... лажно		Сети се <i>Шабата</i>

כבד את / לא תחמד

Lo tahmod

/ Kabed et

Не пожели... што је туђе

Поштуј... оца свог и мајку

У сваком одељку, то јест заповести дате су њихове почетне речи, преузете из друге књиге Мојсијевој која се зове *Излазак*, из главе двадесете. Заповести почињу од врха десне таблице где је дато првих пет, ка левој, како су дате и преведене, на претходној страни.

Ни овај предмет се не може назвати амулетом. Он је свакако део јеврејске културе, који реферишући на њене почетке, подсећа носиоца на основе вере, као и на саму суштину етичког кода по коме се мора владати. Визуелно он истиче припадање Мојсијевој вери, попут крста у хришћанству, али не представља више од тога, упоређен са амулетима који су саздани и осмишљени на сасвим другачији начин.

Хамса

JIM 317

בשם זה הית	.I
רון הבלעדי שלך	.II
כשאתקונהמכונת	.III
באכציפהאלקט	.IV
דהכינסין של שני	.V
מ / בי / א / לש / טו	.VI
ש / רו / ת / ים / נא	.VII
ל / ל / א / ת	.VIII
ר / ה / ד	.IX

Изведена је од сребра, са ѿерлом од ћилибара. Најрављена је техникама резања, цизелирања и гравирања. Димензије: 6,1x4 ст. Дужина ћилибарске ѿерле износи 2,2ст, са ѿречником од 2ст. Дужина ланца је 58ст.

Тежина: 45 грама.

Привезак је резан у облику шаке, која је уоквирена цик-цак линијом. На њему се у девет редова ниже профилактички текст на хебрејском. Изнад алке налази се масивна перла од ћилибара. Привезак виси на ланцу од кружних беочуга повезаних мањим калемовима намотаним у три реда. На полеђини је угравиран *Magen David*, дебљом цик-цак линијом и он је димензија 2x2cm. У погледу порекла ланца, музејска документација и подаци из легата Хинка Ледерера нису сагласни.

Облик шаке у коме је амулет изведен, је древног порекла и у основи представља покрет благосиљања и заштите. Изворно значење шаке заборављено је током векова, пошто су је преузели Арапи, изједначивши је са руком Фатиме, кћери Мухамедове.⁶³ Као Фатимина шака, овај амулет се јавља и поштује у свим арапским земљама, а посебно у Тунису. Код муслимана она симболично представља целу Мухамедову породицу, као и целу исламску религију са њеним основним службама: рамазанским постом, ходоћашћем у Меку, исправним абдестом, давањем милостије и уништењем неверника.⁶⁴

Међу амајлијама и камејама код Јевреја, које се дарују детету одмах након рођења најчешће се помињу отворене шаке са пет прстију од сребра или друге врсте метала, које су ношене око врата или у висини срца. Њихова одбрамбена функција тицала се пре свега заштите од урокљивог ока. Овакве представе налажене су гравирани у великом броју у сиромашнијим јеврејским кућама. Облик амајлије, косио се са забраном приказивања ликова и често стилизован добијао је облик пупољка или цвета са шест латица. Површина ових шака покривана је орнаментима или неретко текстом и именима, која су била профилактичког карактера.⁶⁵

Поред значења које је изведено из његовог имена, комад ћилибара се због своје боје везује за поспешивање коагулације крви и спречавање крварења, као и друге врсте камена црвених и сродних боја.⁶⁶

Угравирани текст на хебрејском, био је веома сложен за дешифровање и нејасних скраћеница. Делимично преведен, у прва два реда гласи:

I .	<i>Bešem ze hajita</i>	У овом је имену предност
II .	<i>Ron habiladi šelha</i>	твоја искључива.

Остатак представљају нотарикони, имена и молитве на којима почива моћ да пружи и остваре заштиту.

63 T. Schrire, *op.cit.*, 56.

64 E. A. Волис Бац, *нав. дело*, 57.

65 T. Schrire, *op.cit.*, 56.

66 *Ibid.*, 57.

Амулет за очување живота

JIM 316

י / \ יו
 ברצ / \ ונד
 העמד / \ תלהררי
 עוזהסת / \ רריפניך
 הייתינ / \ בהל:א
 ליך וי / \ אקרא

Израђен је од сребра, техникама резања, цизелирања и гравирања.
 Димензије: 7,9x4,6cm. Тежина: 25 грама.

Амулет је правоугаоне основе са горњом страном у облику оријенталног лука таласасто изведеног у три степена. У врху се налази једноставна сребрна алка којом се качи на ланац. Према амулетима репродукованим код Теодора Шрира, обликом сугерише да би могао потицати из области између Курдистана и Персије.⁶⁷ Површина амулета је глатко полирана и на њој је исписан текст на хебрејском у шест редова, са обе стране косо нагнут према средњој оси, налик рибљој кости.

Текст на амулету преузет је из Псалма 30. и представља његов осми стих, као и прве три речи деветог. Његов превод гласи:

Тада ћу Тебе, Госјоде, зазивати и Госјоду мојему ћу се молити.

Какав је добитак од крви моје, од силаска мог у гроб?⁶⁸

Овај псалм се чита и као хвалоспев за празник Хануку.⁶⁹ Стих на плочици дат је у целости, као и почетак наредног, насупрот уобичајеној

67 T. Schrire, *op.cit.*, 148, посебно репродукције: 6, 12, 13, 15.

68 И. Асиел, *нав. дело*, 305.

69 *Исто*, 305.

пракси писања нотарикона. Поменути псалм и његови стихови, користе се у сврху одржања и спасавања живота и у том смислу је одређено њихово профилактичко дејство. Такође он припада групи оних који се нарочито односе на болести и патњу и најчешће употребљавају за њихово ублажавање и лечење. Уз чињеницу да се током векова већина рабинских ауторитета спорила о законитости употребе амулета једина ситуација у којој то није забрањивано, била је управо спасавање и очување живота.⁷⁰

Амулет са птицом – на ланцу

ЈИМ 307

Израђен је од сребра. Изведен је техникама резања и искуцавања, цизелиран је и гравиран.

Димензије: 7,6х3ст. Дужина ланца: 62ст. Тежина: 20 грама.

Израђен је у облику листа. Горња страна му је равна, док у угловима страница, у равни са најширим делом, има четири мала полукружна испупчења. Уз ивицу је изведена украсна цик-цак линија. На врху у крајевима аплициране су две алке на које је прикачен ланац. У средишту горње половине амулета угравиран је квадрат димензија 1,2х1,2см са представом птице. Она је окренута на леву страну и у кљуноу држи овалан предмет, зашиљених крајева, који би могао бити идентификован као етрог.

⁷⁰ E. Davis, *The Psalms in Hebrew medical amulets*, *Vetus Testamentum* XLII, 2 (1992), 174-175.

Иза представљене птице је угравирана танка маслинова или ловорова грана, док је позадина контрастно сенчена цизелираним линијама. Према облику који је карактеристичан за овај амулет, место настанка може се тражити на подручју Персије или Курдистана.⁷¹ Приказана птица у профилу у средишту плочице највероватније је голуб и оваква представа тумачи се као симболичка представа *Заједнице Израџа*.⁷² Текст на амuletу особен је по својој структури и како се чини нема упоришта у *Tanahu*. Стога је делимично протумачен⁷³ писан је на хебрејском и распоређен је у тринаест редова, према приложеној шеми:

כשם אור החיים המ
 הממוצע של הארם
 מציני עויא
 שנהאב לאבלא
 רהוקאהי נרטועי
 כאבמש במעמ בן
 אדם את יום הולדות והאלו
 אהדים מתנאים: מבי
 שנהתחמשבהיא
 הלכה לכלוהי
 גמנם יה
 אלית
 א

71 T. Schrire, *op.cit.*, 148, посебно репродукције: 5, 14, 28, 29, 30, 50.

72 *Ibid.*, 57.

73 Натпис је протумачио Елиезер Папо.

1. *Bešem or hahajim*
2. *Hamemuca šel haadam*
6. *Bimeat ben*
7. *Adam et jom holadto*
8. *Ahadim mitgaim*
10. *Haleha lekulohi*
11. *Jahad*
13. *Alef (Amen) 74*

*У име животне светлости
 њросечне човекове
 Умало човек
 Дан свог рођења
 Појединци се охولة
 Отишла свукуд
 Заједно
 Амен*

Амулет са птицом

Изведен је од сребра. Израђен је техникама резања и искуцавања, њотом је цизелиран и гравиран. Димензије: 7,2x5,4cm. Тежина: 25 грама.

Израђен је у облику листа, коме је горња страна равна, а на угловима страница у равни са најширим делом има четири мала полукружна испупчења. Оивичен је украсном цик-цак линијом. У средишту најширег дела плочице налази се квадрат димензија 1,2 x 1,2 cm. У њему се налази представа птице која је окренута ка левој страни, птица у кљуну држи овалан предмет, зашиљених крајева, који би могао бити идентификован као етрог. Иза ње је танка маслинова или ловорова грана, док је позадина контрастно сенчена цизелираним линијама. Алке за качење налазе се на крајевима уз

горњи руб плочице. Обликом и декорацијом, као и фигуралном представом поновљен је претходни амулет инв. бр. ЈИМ 307. Разлика у односу на амулет инв. бр. ЈИМ 307 је у гравираним тексту. Писан је на хебрејском и распоређен је у дванаест редова, према датом приказу.

למנצח בנגינות מ
שיר אל יחננו ויב"ד
אתנו ס יאר פ
בארץ ד לדעת
ישועתך בבל גוים
עמים אל יודוך
יודוך עמים כלם ישו"ו
ל כי ת עמים מלב
ת ם יו"ע אל יו"ע
כאניי אל ו"י
א כל א
א

На амuletу је гравирани текст Псалма 67. који је скраћен на неким местима тако што је одређене речи заменило њихово почетно слово.⁷⁴

Псалм 67.

Начелнику њевачком. Уз жичане инструменте. Псалм. Песма. Нека би нам се Госјод смиловао и благословио нас, обасјао нас лицем Својим, Sela⁷⁵! Да би се знао на земљи њут Твој, њо свим народима сјасење Твоје. Да Ти народи хвалу одају, Боже, сви ће народи хвалу Теби одавати. Да се радују и кличу народи јер судиш народима њраведно и народима на земљи уњрављаш. Да Ти народи хвалу одају, Боже, сви ће народи

74 Ради учачавања скраћеница и поређења са хебрејским оригиналом, погледати: И. Асиел, *нав. дело*, 110. Палеографска анализа и тумачење Е. Папо.

75 Ова реч се појављује око 70 пута у Псалмима и три пута у молитви пророка Хавакука. Није познато њено значење. Неки сматрају да је реч о месту када треба подићи глас или о паузи други кажу да се она користи у значењу *увек и довека*, у ком значењу употребљава у молитви, но ово тумачење не одговара свим местима на којима се у Танаху среће. И. Асиел, *нав. дело*, 105.

*хвалу Теби одавати. Земља њлод свој даде, благосиља нас Бог, Бог наш! Благословио нас Бог и нека би Га се бојали сви краљеви земаљски!*⁷⁶

Овај псалм и његово казивање, како Авудрахам пише, на симболичан начин представља паљење седмокраке *Menore* у храму. Он садржи седам стихова, који одговарају појединачним краковима *Menore* и 49 речи које представљају: 22 пехара, 11 дугмади, 9 цветова и 7 светиљки који су били делови облика *Menore*. Први стих има четири речи које представљају два језика и две чиније за пепео који су употребљавани приликом опслуживања *Menore*. Због ових симбола поменути псалм се зато назива псалмом *Menore*.⁷⁷

Кружни амулет

ЈИМ 339

Израђен је од сребра. Техникама резања и искуцавања, цизелиран је и гравиран.

Димензије: 4,5x4см. Тежина: 15 грама.

Кружног је облика, ивице су украшене таласном линијом, а потом брушене. Глатку површину од украшене ивице одваја само једна равна линија која описује круг. У врху су две алке за ланац. Испод њих је угравирана Давидова звезда, величине 1,5 x 1 см.

76 Исто, 111.

77 Исто.

Натпис у четири реда гласи:

אבגיתצקרעש
טונגדיכשבטרצ
תגתקבתנעייגלפ
זקשקוצית

Текст на амулету је 42-словно Божије име које је *Rashe tevot* то јест нотарикон кабалистичке молитве *Ana be'koah* са којом га је повезао чувени мистик из I. века *Rabi Nehunyah ben Hakana*. Ова молитва се у сефардском ритусу чита на ерев Шабат, иза 29. Псалма а пре молитве *Leha Dodi*. Име од 42 слова је познато још од перида *Tannaïma* и поменуто је у Талмуду, кроз Рашијеве коментаре.⁷⁸ Транскрибована на српски језик, молитва се чита:

Ana bekoah gedulat jemineha tatir cerura.
Kabel rinat ameha, sagevenu taarenu Nora.
Na Gibor doreše jihudeha kevavat šomerem.
Barehem taarem, rahame cidkateha tamid gomlem.
Hasin, Kadoš, berov tuveha nael adateha.
Jahid, gee leameha pene, yohere kedušateha.
*Šavaatenu kabel ušma caaktenu jodea taalumot.*⁷⁹

Доле је наведен превод молитве на српски језик:

Молимо Те, о, Господе, снагом руке Твоје велике деснице ослободи сужње. Прими молитву народа Твог, оснажи нас, прочисти нас, о, Страшни, о, Једини. Молимо Те, о, Свемоћни, о, Једини, као зеницу ока чувај оне који Тебе зазивају. Благослови их, прочисти их, нека их Твоја самилосна праведност увек прати. О Моћни, о, Свети, о, Једини, у обиљу доброте Твоје води народ Свој. О, Једини, о, Узвишени, обрати се народу Твом који проноси Светост Твоју. Вапај наш прими и крик наш саслушај, Ти Који познајеш све што је скривено и тајно.⁷⁹

78 Ради поређења са хебрејским текстом погледати: И. Асиел, *нав. дело*, 404.

79 И. Асиел, *нав. дело*, 404.

Бакарни Амулет

Израђен је од бакра.

*Изведен техником резања, њотом је
цизелиран и гравиран.*

Димензије: 5,9x5,9cm.

Плочица је у облику правоугаоника, зарубљених углова. Уз горњу ивицу је бакарна трака налик плетеници за коју су причвршћене две алке за качење од истог материјала. Површина је покривена текстом профилактичке садржине распоређеним у четири реда на средини, који је уоквирен са свих страна још једном траком текста. У четири средишња реда пише:

וּדְלַנְגְרַעוּם \ רַדְנְרַאָהָא \ רוּזִיִּסְכָּאוּ \ כִיעַמְרַמְקוּ

Натпис уз ивицу, почевши од горње, крећући се у смеру супротном од казаљке на сату гласи:

הַשׁוִיִּתִּימ \ מַלְכִּיִּסְהַקְכ \ וּמַרְמַלְכִּיָּה \ גַעַלְפְּנִימִיָּאֲתָהֶע

Бакар се традиционално приписује Венери, а текст амулета је можда магични квадрат, везан за ову планету. У овом тренутку га није било могуће дешифровати, тако да остаје као изазов будућим истраживачима.

Амулет на ланцу

JIM 311

Изведен је од легуре метала, њотом њозлаћен. Најрављен је техником резања, њотом цизелирања и гравирања. Димензије: 5,3x4,2cm. Дужина ланца: 48cm.

Амулет је срцоликог облика. Са горње стране је равно завршен. Има две алке кроз које је провучен ланац од овалних беочуга и на 3,5 cm по једним масивнијим правоугаоним беочугом. Ивица амулета је брушена и украшена таласном линијом. На њему је угравирани текст на хебрејском, који је подељен у шест редова, од правоугаоног врха амулета до шпица у дну. Дуж ивица такође тече текст и он уоквирује натписе у средини. Натпис у шест редова гласи:

באל שדי	<i>Be El Šadai</i>	У (Име) Бога Свемогућег
לפזק	Нотарикон: <i>Leameha pene, yohere kedušateha.</i>	Из молитве <i>Ana be'koah</i>
שקוצית	Нотарикон: <i>Šavaatenu kabel ušma caaktenu jodea taalumot</i>	Из молитве <i>Ana be'koah</i>
גבריאל	<i>Gavriel</i>	Арханђео Гаврило
מיכאל	<i>Mihael</i>	Арханђео Михаило
ה	<i>He</i>	У значењу <i>Adonai</i> , Господ.

Дуж ивица је написано:

אבגיתצקרעשטונגדיכ / שבטרצתגתקבתנע

што су почетне речи молитве *Ana be'koah*, односно њен нотарикон: אAna בBekoah גGedulat יJemineha תTatir צCerura. קKabel רRinat עAmeha, שSagevenu טTaarenu ןNora. ןNa גGibor דDoreše יJihudeha כKevavat שŠomerem. בBarehem טTaarem, רRahame צCidkateha תTamid גGomlem. ןHasin, קKadoš, בBerov תTuveha ןNael עAdateha. יJahid, גGee. Потом следе два хоризонтално написана реда са амулета **לפוק** и **שקוצית** један испод другог, чиме су дата сва иницијална слова и молитва исписана у целости. На амулету се помињу и имена двојице арханђела, Гавриела и Михаела.

גבריאל, Гавриел, арханђео Моћи, отвориће капије пакла када дође Месија. Он је уништио армију Асираца и уништио Вавилон. Такође помиње се да је он анђео чувар Израела. За њега се каже да се рвао са Јаковом, да је помогао Јосифа те да је направио лежај Мојсију пре него што је умро. Његово се име као заштита често инвоцира на амулетима.⁸⁰ Јеврејске легенде му приписују уништење градова у равници и међу њима Содому и Гомору, а *Talmud* га у *Sanhedrinu 95b*. наводи као арханђела који је уништио Сенахиримову војску, *оштром косом, сјуремном још од стварања света*. У *Талмуду* се даље наводи да је спречио краљицу Вашти да се појави нага пред царем Асвиром и његовим гостима, како би уместо ње била изабрана Јестира. У *Књизи њорока Данила 8*, он пада на лице своје пред Гаврилом који му тумачи утвару, то јест сукоб овна и јарца. Кабалисти га поистовећују са „човеком обученим у платно“ из *Књиге њорока Језекиља, 9*. У рабинској литератури Гаврило је кнез правде. Име му се преводи као *Бог је моја снага*.⁸¹

מיכאל, Михаел, чије име значи *Који је њојут Бога*, највиши је од анђела који се моле за душе грешника и вођа је небеских Хорова. Неки га идентификују са Метатроном. Михаило је један од серафима, а са Божијом помоћи је уништио храм у Јерусалиму, исто као и Вавилон. Попут Гаврила и он је анђео чувар Израела, најчешће помињан у инвокацијама и на амулетима.⁸² Овај се арханђео помиње и под тајним именом Сабатијел. Према делу *Midraš Raba (Излазак, 18)*, Михаило је написао цео *Псалм 85*. Поистовећен је са анђелом који је зауставио Аврамову руку када је хтео да жртвује сина Исака. Према *Talmudu, (Berakot, 35)*, у коментару *Прве књиге Мојсијеве (18:1-10)* један од тројице „људи“ које је Аврам не знајући ко су

80 T. Schrire, *op.cit.*, 108.

81 Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 117-120.

82 T. Schrire, *op.cit.*, 109.

угостио био је, по Сарином признању, Михаел. Легенда каже да је помогао четворици других великих арханђела, Метатрону, Гавријелу, Рафаелу и Уријелу да сахране Мојсијево тело. Према Регамејевом делу *Шта је анђео?* Михаило је за Јевреје „небески поткраљ“ што је до свог пада био његов велики противник *ha-Satan*. У Гинзберговим *Јеврејским легендама*, Михаило се сматра претечом Шехине, затим анђелом који је Јосифу из Палестине довео Асенету за жену, а сматра се и оним што је из огњене пећи спасао Данилове другове. Верује се да се када плаче, његове сузе претварају у драго камење.⁸³

У дну амулета је написан монограматон **פ** (*Heh*), који има статус нарочите светости. У пракси западноевропских јеврејских заједница, оно само је најчешће једини натпис гравирани на металним амулетима. На кабалистичким амулетима и записима, оно је писано неколико пута, најчешће три или пет и супститује је Божијег имена.⁸⁴

Двострани амulet

Израђен је од легуре метала, њотом њозлађен. Најрављен је техникама резања, џизелирања и гравирања. Димензије: 5,2x4,6cm.

Амulet срцоликог облика, са горње стране је завршен правоугаоним испупчењем. Ивица је брушена и украшена таласастом линијом. У угловима уз горњу ивицу су две алке за качење. Украшен је са обе стране, и гравирани текстом на хебрејском. На предњој страни је представа меноре на двостепеном шестоугаоном постољу. Менора је окружена ловором и два цвета постављена симетрично. Уз ивицу је изгравирани текст, а такође изнад и испод меноре налазе се натписи. На полеђини је угравирани текст уз ивице, као и на средини

83 Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 211-213.

84 T. Schrire, *op.cit.*, 95.

у шест редова. По облику и садржини полеђина овог амулета подсећа на претходни (инв.бр. ЈИМ 311).

На предњој страни од врха ка дну, написано је:

בשכמלו	Нотарикон: <i>Baruh shem kevod</i>	Благословено да је Име његово
	<i>malkuto leolam vaed.</i>	величанство краљевства
		његовог довека је.

То су речи молитве која се изговара после молитве *Ana be'koah*, у себи.⁸⁵

אליהו	<i>Elijahu</i>	Пророк Илија
ישראל	<i>Jisrael</i>	Израел

Дуж ивица је написано:

בנ פורת יוסף בנ פורת	<i>Ben porat Yosef ben porat</i>
עלי עין בנות סעדה	<i>ale ajin, benot caada ale shor.</i>

То су Библијски стихови преузети из Јаковљевог благослова Јосифу из *I Књиге Мојсијеве*, 49:22; који се употребљавају за заштиту од злог ока и они гласе:

Јосиф је родна грана, родна грана крај извора,
којој се огранци раширише сврх зида.⁸⁶

На полеђини амулета угравирани су следећи натписи:

באל שדי	<i>Be El Šadai</i>	У (Име) Бога Свемогућег
פלז	Нотарикон: <i>Leameha pene yoher.</i>	
	Слова ל и פ заменила су места.	Из молитве <i>Ana be'koah</i>
קשקוצית	Нотарикон: <i>Kedušateha šavaatenu</i>	
	<i>kabel ušma caaktenu jodea taalumot.</i>	Из молитве <i>Ana be'koah</i>
מיכאל	<i>Mihael</i>	Арханђео Михаило
גבריאל	<i>Gavriel</i>	Арханђео Гаврило
נוריאל	<i>Nuriel</i>	Арханђео Нуријел
ה	<i>He</i>	У значењу <i>Adonai</i> , Господ

85 И. Асиел, *нав. дело*, 405.

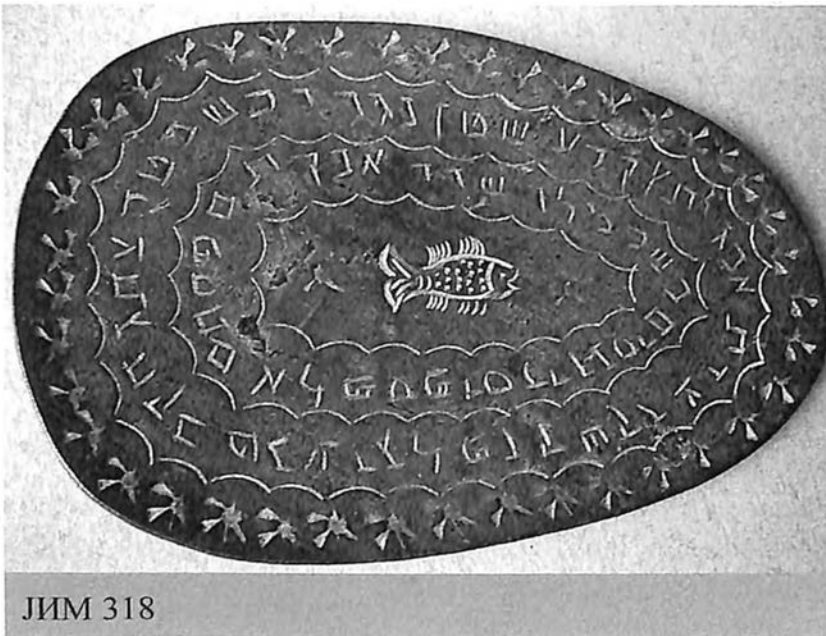
86 *МОЈ I*, 49 : 22

Дуж ивица написан је нотарикон молитве *Ana be'koah*, כשבטרצתגהקבתניג, אבגיתצקרעשטונגדי (ע*Adateha*-недостаје) која се потом наставља у два хоризонтална реда, дата изнад.

Трећи анђео који се помиње на овом амулету после Гаврила и Михаила је נוריאל, Нуријел, чије име се преводи као *Огаљ*. Према јеврејским легендама је анђео града кога је Мојсије срео на Другом небу. По кабалистичким тумачењима, када анђео Нуријел проистиче из *Heseda* (Милосрђа) појављује се у обличју орла, а уколико он долази из *Geburah* (Строгости), постаје Уријел. Према *Zoaru I*, Нуријел је владар зодијачког знака Девике, висок је 300 парасанга, а прати га 50 миријада анђела *сазданих од воде и ватре*. Од Нуријела су виши само Ерелими, стражари, Еф, Хема и Метатрон, највиши јерарх на небу. У *Јеврејским легендама II*, Гинзберга, каже се да је он један од седморице анђела подређених Јехуелу кнезу огња.⁸⁷ Теодор Шприр наводи да он успешно штити од урока и његово име се често среће на источњачким амајлијама.

Амулет са рибом

Изведен је од комада бакра, настао техником искуцавања и резања, њотом цизелиран и гравиран. Покривен је ѿлементом ѿатином. Димензије: 9,2x6,2cm.

87 Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 223.

Плочица је овоидног облика, благо конкавна. Украшена је троугластим флоралним орнаментом дуж ивице. Орнамент је одвојен таласастом линијом од два унутрашња прстена у којима се налази текст на хебрејском. Текс је усмерен према центру, одакле се чита. У средини је представа рибе, окренута ка десној ужој страни. Риба је приказана са по два грудна и леђна пераја. Текст који се налази у првом ширем прстену гласи:

אבגיתצקרעשטןגדיכשבטרצתגחקבתנעייגלפזקשקוצית

Унутар другог унутрашњег прстена написано је:

בשכמלו שדי אנקתם פסתם אל פספסים דיונסים

На спољашњем прстену је Божије име од 42 слова, изведено методом нотарикона из чувене кабалистичке молитве *Ana be'koah*. У другом унутрашњем кругу следи нотарикон израза *Baruh shem kevod malkuto leolam vaed*. Благословено да је Име Његово, величанство краљевства Његовог до века је. Изговара се након молитве *Ana be'koah*. Потом следи Shadai, (Име) Бога Свемогућег, које има нарочито дејство у одбијању магије и чини.⁸⁸ Након њега је дато 22-словно име, у чију је средину уметнуто Божије име *El* је неретко суфикс коришћен за грађење анђеоских имена и порекло му је сиријско или феничанско.⁸⁹ Порекло 22-словног Имена повезано је с књигом анђела Разиела, *Сефер Разиел*, и изведено је из *Birchath Cohanim*, темуром.⁹⁰ Број слова Алеф-Бета и број слова овог имена су често довођени у везу, тако да оно на симболичан начин ступа у везу са мистичном и стваралачком моћи сваког од њих.⁹¹ На овом амулету реч **פספסים** *Paspasim*, написана је са једним словом (*Samekh*) маће и дата је као **פספים**. Дакле у наставку после 42-словног имена дато је шест имена Бога у низу која гласе: *Shadai Anaktam Pastam El Paspas Deyonisim*.

Сликовни приказ рибе која је окружена наведеним именима, а налази се у средини амулета, може се повезати са веровањем да поглед злог, односно урокљивог ока не може допрети до риба јер оне живе дубоко у води и не могу бити досегнуте његовим разорним дејством. Стога оне могу посредовати у заштитној улози. Верује се да је узрок њихове изузетне

88 J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition. A Study in Folk Religion*, New York 1939 (=J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition. A Study in Folk Religion*, rep. with Forward by M. Idel, Princeton 2004), 158.

89 T. Schrire, *op.cit.*, 99.

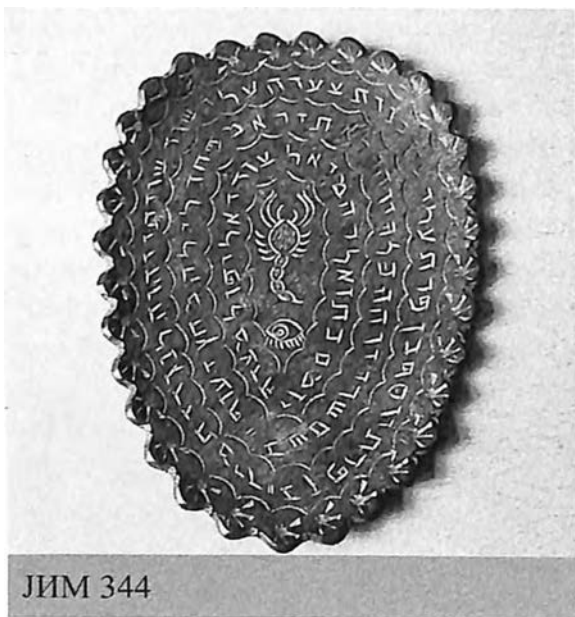
90 T. Schrire, *op.cit.*, 97-98. Опширније о овом имену дато је у тумачењу свитка ЛИМ 79., редови 3-4, на почетку овог рада.

91 О овој вези и стварању помоћу слова видети у: *Sefer ha – Yetzirah*.

плодности, управо у чињеници, да измичу злом оку.⁹² Оваква веровања која доводе у везу особине рибе преко њене слике, затим заштитна имена која посредују у корист онога ко носи амулет, могу се објаснити принципима симпатичне магије која се темељи на идеји да слично производи слично или да последица личи на свој узрок. Уже посматрано, ово укључује имитативну мађију, која изван писане речи за своје посредовање користи и слику.⁹³ У том смислу овај амулет представља занимљиву комбинацију традиционалне употребе Светих имена, са сликом која посредује чиме излази из канонских оквира Јудаизма

Амулет са шкорпијом и оком

ЛИМ 344

*Настао је од комада бакра,
израђен је техникама
искуцавања и резања, њотом је
цизелуран и гравуран.
Димензије: 9,6x6,7cm.*

Амулет је овоидног, благо конкавног облика, са таласасто завршеним крајевима. Украшен је зракастим флоралним мотивом дуж ивице, који је потом одвојен таласном линијом од три унутрашња прстена у којима се налази текст на хебрејском. Сваки прстен је одвојен таласном линијом од суседног, а текст је окренут ка центру, одакле је читљив. У средини се налази представа шкорпиона и ока. У доњем ужем делу је око које посматра реп шкорпије, трепавице су му окренуте ка дну а зеница према врху амулета.

92 E. G. Hirsch, *The Jewish Encyclopedia*, New York, 1901–1906, 403-404.

93 Ц. Ц. Фрејзер, *Златна грана. Проучавање магије и религије*, Београд 1992, 31-58. У наведеном делу детаљно су наведени принципи деловања и приступ симпатичној магији.

Шкорпион је приказан статично, дугачак је 2,2cm, глава му је окренута према врху, а отровни реп према оку испод њега које га посматра. Текст на хебрејском распоређен је у три прстена и у првом, најширем, он гласи:

**בנ פרת יוסף בנ פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור
שויתי יהוה לנגדי תמיד**

У другом прстену стоји:

בשמ שדי יוהך כלך יוהך / לא תירא מפחד לילה מחע יעוף

У унутрашњем трећем прстену пише:

יומם / כתואל רהמיאל צודיאל / יפול מצדך

Први ред почиње стиховима Јаковљевог благослова Јосифу из *I Књиге Мојсије*, 49:22; *Ben porat Yosef ben porat ale ajin, benot caada ale shor*, који се преводје:

*Јосиф је родна грана, родна грана крај извора,
којој се оградници раширише сврх зида.*⁹⁴

За овај стих сматра се да представља нарочиту заштиту од урокљивог ока, коју је Јаков предао на самртној постељи свом омиљеном сину Јосифу, благосиљајући га. Ово специфично значење изведено је из чињенице да реч **עין**, *Ayin* означава извор, зденац, али и око, те да је овај благослов својим скривеним значењем ослободио Јосифа могућности да на њега утиче зло око, начинивши га отпорним, као и све његове потомке. Поменути стих, било у целисти или као нотарикон, веома је чест на амулетима, нарочито код оријенталних Јевреја.⁹⁵ Након овога у наставку је дат 8. стих Псалма 16.

שויתי יה לנגרי תמיד כימימיני כל אמוט:

*Свагда видим њ пред собом Госјода: он ми је с десне стране да не њосрнем.*⁹⁶

Запис у другом кругу почиње речима *Be Shem Shadai*, У Име Бога Свемогућег, затим следи нотарикон 11. стиха Псалма 91. који је начињен од његових завршних слова⁹⁷

כי מלאכיו יצוה לך לשמרך דכל דרכיך:

94 MOJ I, 49 : 22

95 T. Schrire, *op.cit.*, 114.

96 Пс 16: 8

97 T. Schrire, *op.cit.*, 127.

*Јер он зајведе анђелима Својим да те чувају на свим љутевима твојим.*⁹⁸

Потом следи 5 стих Псалма 91. који се наставља у трећем реду,

לא תירא מפחד לילה מחע יעוף יומם:

*Нећеш се бојати страхоте ноћне, стреле, која лети дању.*⁹⁹

након кога се у трећем реду настављају имена три анђела,

צודיאל, Zuriel,

Име му се сусреће на амулетима поред Михаела, Гавриела и других анђела.¹⁰⁰

רהמיאל, Rahmiel,

У рабинској литератури, наводи се као анђеоло милости, како му се преводи име. Он је један од 70 анђела са амајлија које током бабиња разгоне демоне од мајке и детета и анђеоло служитељ који се призива у обредној магији. У делу *Oscar Midrašim II*, Рахмијел се налази међу анђелима чуварима капије Источног ветра. Он се такође призива да би заштитио од урока.¹⁰¹ Наведен је у *Sefer Raziel*, на талисману за задобијање милости и наклоности, људи великих и малих.¹⁰²

כתואל, Bethuel

Анђеоло који отклања зло.¹⁰³

Текст амулета у трећем реду завршен је речима којима почиње 7. стих Псалма 91.

יפול מצדך אל ורבבה מימינך אליך אל יגש:

*Пашиће њоред тебе тисућа и десет тисућа с десне стране теби, а тебе се неће дотаћи.*¹⁰⁴

У централном делу је приказ ока које гледа у реп шкорпиона, оба су репрезенти смртоносне опасности, како урокљиво око¹⁰⁵ тако и шкорпија. Они су окружени и изоловани пикторгами зла, и демонских сила од којих

98 Пс 91: 11

99 Пс 91: 5

100 Наведен је у регистру имена у: Т. Schrire, *op.cit.*, 129; такође у: Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 156.

101 Т. Schrire, *op.cit.*, 130; Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 249.

102 J. Trachtenberg, *op.cit.*, 140.

103 Т. Schrire, *op.cit.*, 126; Г. Дејвидсон, *нав. дело*, 104.

104 Пс 91: 7

105 Према Rab. Yer. Shab. 99 од 100 људи умре заслугом урокљивог ока. Cf. *The Jewish Encyclopedia*, 280.

амулет има функцију да заштити, или су претња једно другом, затворени као у капсули именима и молитвама, тако да не могу досегнути онога ко поседује плочицу и наудити му.

Ахатни амулет

Израђен је од камена ахата.

Техникама дубљења и резања, гравиран је и њом бојен црном декоративном њастом. Димензије: 8,6х4ст.

Ахатна плочица је правоугаоног облика, док су краће странице заобљене. Унутар горње ивице је пробушена рупа за качење. У пољу величине 6 x 4 cm, у три реда написан је текст на хебрејском, тако што је дубљена позадина, у коју је потом нанета црна битуменска паста како би се истакла слова у првом плану. Уз доњу ивицу резан је флорални орнамент, сачињен од вреже и тачкастих цветова, који наликују виновој лози. Он је такође напуњен поменутом пастом тако да ствара контраст са горњом површином, слично техници нијела. Текст је написан у три реда и гласи:

אנא בכח	<i>Ana be'koah</i>	Молимо Те, о, Господе
גדולת	<i>gedulat</i>	снагом
ימינך	<i>jemineha</i>	руке Твоје деснице!

Ово су почетне речи кабалистичке молитве *Ana be'koah*, о којој је већ било речи. За разлику од 42-струког имена Бога, које је нотарикон ове молитве, овде је дат њен почетни стих, онако како се среће у молитвеницима.

Три геме

JIM/347/

Израђена од камена зелене боје, највероватније мермера. Изведен техником резања и дубљењем подлоге. Димезије: 3x3,2cm.

Гема је квадратног облика зарубљених ивица. На њој је представа меноре, састављене од Кругова. Немора стоји на три ноге, а на врху су јој пламенови. Лево од ње је рог *Shofar*, а десно је лопатица за пепео *Mahta*. Камен је глатко полиран.

JIM/335/

Тилибар, обрађен техником резања и гравирања, испуњен белом пастом. Димезије: 1,7x1,4cm.

Осмоугаоног је облика, површина је украшена круном и картушом испод ње, који су гравирани, а овај простор је потом испуњен ради контраста белом пастом. Круна је пљосната са девет кракова. Картуш испод ње је у облику штита и у њему је натпис на хебрејском у три реда који гласи:

קול חתן

Kol hatan

Глас вереника

וקול כלה

Vekol kala

и глас веренице

מזל טוב

Mazal Tov!

Срећно!

JIM/336/

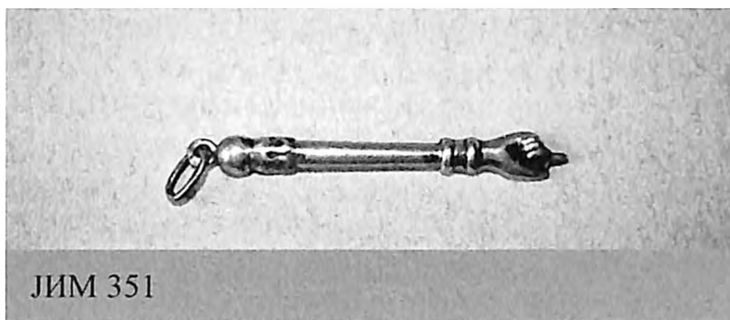
Камен, тамно зелене боје, резан и гравиран, исцупљен белом пастом.
Димензије: 1,3x0,9cm.

У облику је правоугаоника косо сечених ивица, које су шлифоване са унутрашње стране, док је са предње стране шлиф излизан. У средишту је представљена птица раширених крила која наликује чапљи. Дуж ивица је текст на хебрејском, распоређен је тако да прати оквир и окренут је ка унутра. Слова су окренута као одраз у огледалу а површина му је делимично излизана, тако да је вероватно служио као печатни прстен. Унутрашњост је испуњена белом пастом. Натпис на геми гласи:

הַר יִצְחָק יוֹסֵף שִׁיחָו

Hare Josef ve Jichak šejihju, Ево Јосеф и Јицхак ће бити.

Јад - привезак

JIM 351

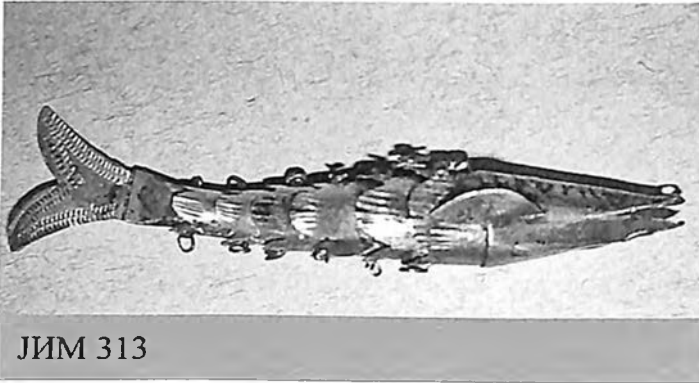
*Израђен је од сребра,
јунциран, чистоће
900. Изведен
техником ливења.
Дужина: 4 cm.*

На врху је цветлика чашица са куглом на којој је алка за качење. Држач је раван и сужава се према манжетни са две траке, на чијем крају је рука са испруженим кажипрстом.

Минијатурни показивач *Sefer Tore*, спада у групу меморабилуја које за циљ имају да подсети на традицију, порекло, важност учења и *Tora*, као и њене законе, верске прописе и забране, те оно што је пожељно и дозвољено. Показивач је такође објекат који указује на припадност заједници и опредељеност за вредности које током читања подвлачи. Обзиром на поменуто, *Yad* не спада у групу предмета којима су приписивана заштитна својства, у традиционално употребљаваном симболичном репертоару коришћеном у апотропејске сврхе.

Риба

ЈИМ 313

Направљена је од легуре метала са траговима њозлате. Употребљене су технике резања, савијања и цизелирања. Дужина: 6см. Пречник у најширем делу: 1,2см.

Привезак у облику рибе састављен је од седам међусобно ужљепљених делова, који су спојени танком жицом. Сваки од пет зглобова има четири латице, на којима су урези. Полукружно завршене и искривљене према споља подсећају на крљушт. Реп је украшен удвојеном цик-цак линијом. На глави има два пераја и косо сечена уста на којима се налази рупица за алку која недостаје. Делови су покретни.

Оваква врста привеска - рибе своју профилактичку снагу налази у њеном симболичком значењу у оквиру Јудаизма, које је већ поменуто.¹⁰⁶ У иконографији индоевропских народа, риба је знамење воде, симбол плодности и мудрости. Скривена у дубинама океана, прожета је снагом бездана. Пливајући у морима, језерима или рекама, она дарује кишу, влажност и натопљеност водом, тако да управља плодношћу света.¹⁰⁷ Овакви привесци могу се видети и у кинеској традицији и примењеној уметности. Украшени разнобојним емајлом, сматрају се за доносиоце среће.

106 Представа рибе на амунету ЈИМ 318 и њено значење у вези са злим оком.

107 J. Chevalier – A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1989, 558.

Завршна разматрања о збирци амULEТА из ЈИМ

Приказана збирка је плод колекционарске страсти Хинка Ледерера и напора Јеврејског историјског музеја да током година прикупи предмете који ће на адекватан и репрезентативан начин представљати део јеврејске културе са ових простора. На први поглед недостатак колекције је у томе што порекло предмета не може документовати живот и обичаје Јевреја на нашим просторима и попунити недостатке у науци, који су потребни за стварање слике о балканским Јеврејима, њиховим навикама и обичајима. Сакупљени материјал је у сваком смислу разнородан и од оснивања музеја је био предмет интересовања јавности.

Одговори који су овде дати са њих скидају вео немих и тајанствених предмета и чврсто их везују за јеврејску традицију и то за онај најсуптилнији део који проистиче из *Танаха* као појма који Јевреје одређује као народ књиге. Оно што предмете који су анализирани издваја и што се показало као основно мерило у одређивању њихове функције је употреба писма, познатог као *Alef-Bet*, које је древно исто колико и народ који се њиме служи.

На основу палеографске анализе и тумачења сложених анаграма, установљена је јасна веза са одређеним молитвама, псалмима или деловима *Танаха* за које се верује да имају профилактичко дејство. На тај начин су установљени обрасци и намена појединачних предмета, што ће бити предмет посебних и даљих анализа.

Будући приватне намене и малих димензија, ови предмети су могли прелазити велике раздаљине и бити доношени и даровани, те присутни на овим просторима у много већем броју од оног који је нама познат. Први и свакако најстарији су кутуби који су били распрострањени на Блиском Истоку и на територији Отоманске империје док остатак чине разнородне плочице, млађе по времену израде и веома различитог порекла.

Кретање кроз колекцију, заправо је путовање кроз историју и управо је дешифровање текстова на амuletима, као и повезивање са сличном баштином у другим земљама, понудило одговор на питање шта је то што музеј поседује. Тако су отворени оквири за нова истраживања, као и за потпунију, тачнију и бољу презентацију разматраног вредног музејског блага.

Милан Просен

СИНАГОГА У ПАНЧЕВУ (1907–1956)

„Од цркава, чији се високи торњеви још с Дунава виде, две српске, затим евангелистичка, од богомоља јеврејска љивлаче љажњу већ својом сјољашњошћу,...”¹

Живот Јевреја у Панчеву може се пратити од средине 18. века.² Рани историчари Панчева наводе поједине податке о њиховом животу, истичући како панчевачки Јевреји свој успех могу да захвале својим везама са сродницима у Београду, као и аустријским и мађарским Јеврејима, које су користили за постепено јачање свог капитала. Први помен Јевреја у Панчеву датира из 1767. године.³ У Панчеву је 1796. године живело шест јеврејских породица, али су оне протеране након једне оптужбе за ритуално убиство.⁴ Већ 1802. помиње се поново јеврејски живаљ у Панчеву, овог пута 4 породице, да би их 1817. било 19. Њихов број смањен је поново царским декретом по коме у насељу могу остати само оне породице које ту живе дуже од тридесет година, те је број јеврејских породица 1827. године био три, а 1833. пет, са постојећом Хевра Кадишом.⁵ 1855 од укупног броја становника који је износио 12.845 житеља, само 14 су били јеврејске вероисповести.⁶ Јевреји су реформом од 16. фебруара 1868. године, добили право слободног насељавања и стицања некретнина, те су почели са интензивнијим досељавањем у Панчево. 9. јануара 1870. године конституисана је општина, а Давид Соненфелд био је изабран за председника.⁷ Панчево је 1892. године јеврејској општини доделило гробљанску парцелу која се налазила одмах уз католичко гробље у улици Симе Чабраје.

1 Н. Милутиновић, *Наше вароши. Панчево*, репр., Панчево 2004, 80.

2 О историји Панчева и јеврејској заједници у овом граду видети: Н. Милутиновић, *нав. дело*; С. Милекер, *Историја града Панчева*, репр., Панчево 2004. О историји Јевреја у Војводини видети: П. Шосбергер, *Јевреји у Војводини. Кратак преглед историје војвођанских Јевреја*, Нови Сад 1998.

3 П. Шосбергер, *нав. дело*, 89.

4 С. Милекер, *нав. дело*, 73.

5 *Исто*.

6 *Исто*, 101.

7 *Исто*, 120.

Почетком 20. века од укупног броја панчевачких Јевреја, мушкараца, четири петине се бавило трговином, индустријом, посредништвом занатством, а тек мањи број су били приватни чиновници, лекари, адвокати и сл. Држали су скоро све житарске радње. С обзиром да нису поседовали земљу, нису се бавили земљорадњом. Од 50 једносратних кућа у Панчеву почетком 20. века, само су две припадале Јеврејима. Од 153 варошка чиновника 1920. само је један био Јеврејин. Од 2367 ученика у Панчевачким основним школама 1921. године 86 су били Јевреји, а од 467 уписаних ђака у гимназији, 22 су били Јевреји, што сведочи о високом постотку школовања деце код Јевреја.⁸

По броју становника панчевачка јеврејска општина почетком 20. века била је на четвртном месту. Од имовине имала је „...своју укусно зидану Синагогу, своју дворану за седнице, једну кућу са бесџлатним становима за своја два чиновника“. Јеврејска заједница имала је у то време 195 порезника, 160 породица – отприлике 600 чланова.⁹ Општина је имала следећа удружења: удружење Хевра Кадиша које се бавило лечењем сиромаша, помагањем сиротињи, сахрањивањем умрлих; Јеврејска женска задруга, која се бавила помагањем сиротиње; Удружење Талмуд Тора које је помагало ученицима у одећи и новцу; Јеврејско црквено певачко друштво¹⁰ и Цион, јеврејско народно удружење.¹¹

Постепеном консолидацијом и организовањем јеврејског живља у Панчеву, као и њиховим материјалним напретком, појавила се потреба за подизањем синагоге, обзиром на то да су се синагога и школа до тад налазиле у просторијама под закупом, а службе су током 1875. одржаване у гостионици „Енглвирт“.¹² Стога је јеврејска општина 1876. године купила земљиште у постојећем стамбеном делу града, у тадашњој Корвиновој улици за 650 форинти и током исте године за износ од 4.150 форинти сазидала прву синагогу.¹³ Јеврејско женско друштво дало је општини у зајам 1000 форинти, чему је држава приложила још 200 форинти.¹⁴ Прва синагога подигнута је 1876. обзиром на скромност њене форме, није се много разликовала нити издвајала од околних кућа. У близини синагоге било је настањено неколико

8 Н. Милутиновић, *нав. дело*, 52.

9 Н. Милутиновић, *нав. дело*, 82.

10 Друштво Талмуд Тора је основано 2. фебруара 1881., а Јеврејско певачко друштво 1886. године.

11 Н. Милутиновић, *нав. дело*, 82.

12 П. Шосбергер, *нав. дело*, 90.

13 С. Милекер, *нав. дело*, 137-138.

14 П. Шосбергер, *нав. место*, 90.

јеврејских породица, те се и то може узети као разлог за подизање првог мањег објекта на тој локацији.

Само две деценије касније, постало је очигледно да са прирастом и досељавањем Јевреја у Панчево, синагога неће бити довољно велика за потребе богослужења. Зато су за време првог панчевачког рабина Адолфа Келемена који је био постављен 29. октобра 1893. године откупљене две суседне куће,¹⁵ да би се на земљишту које је добијено рушењем старијих објеката и старе синагоге, подигла 1907-1909. године нова Синагога.¹⁶ Будимпештанске новине су 1907. известиле о конкурс за Панчевачку синагогу, као и о томе да је на њој учествовао и суботички архитекта Ференц Ј. Рајхл, што сведочи о значају овог конкурса.¹⁷ Победу на конкурс за синагогу у Панчеву однео је будимпештански архитекта Карло Фењвеш. (Karoly Fenyves) рођен је у првој половини девете деценије XIX века у угарском граду Узхороду. Дипломирао је на одељењу за архитектуру у Будимпешти 1906, и исте године учествовао је као сарадник са архитектом Липот Баумхорном на подизању куполе синагоге у Новом Саду. Следеће године, победом на панчевачком конкурс он започиње своје прво самостално остварење. Током своје даље каријере, радио је у Араду и Темишвару, где ће двадесетих година подићи неколико вила.¹⁸

Фењвеш је прилагодио пројекат материјалним могућностима заједнице, с обзиром да је зидање синагоге коштало 140.000 круна. Он је пројектовао уз објекат нове синагоге кућу за рабина с канцеларијама, библиотеком, трпезаријом и ритуалним купатилом микве у дворишту. Предузимач кога је општина унајмила ради подизања синагоге био је Фердинанд Нандор Шец из Панчева, чији су се потписи очували на пројектима синагоге. Нову синагогу је 16. маја 1910. осветио сегедински надрабин Емануел Лев који је архитекти Баумхорну помогао при конципирању флоралних украса витража

15 С. Милекер, *нав. дело*, 138.

16 О панчевачкој синагоги постоји низ помена: М. Рајнер, *Синагоге са куполом на подручју Југославије (крај XIX почетак XX века)*, дипломски рад одбрањен на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду 1982., 60-63; С. Живков, *Трагом заборављене панчевачке синагоге*, Гласник 2. Прилози за науку и уметност (1989), 24-29; П. Шосбергер, *нав. дело*, 89-90; М. Драшкан- Б. Петров, *Панчево то је кад се вратиш*, Панчево 2005, 87; М. Вејновић, *Панчево на старим разгледницама*, Панчево 2007, 270-273.

17 М. Вејновић, *нав. дело*, 270.

18 О Карлу Фењвешују видети: *A századforduló magyar építésze*, ed. Gerle János, Kovács Attila, Makovecz Imre, Budapest, 1990, 46; Бела Дуранци, *Архитектура сецесије у Војводини*, Суботица 2005, 89; <http://eng.archinform.net/arch/9133.htm>

Сегединске синагоге.¹⁹ Свечаности су уз бројне вернике присутвовали председник јеврејске општине Адолф Вајл и управник рабината Соломон Голдгрубер.²⁰

Остаци панчевачке синагоге налазе се у улици др Светислава Касапиновића број 30 – некада Корвиновој 16, (Korvin utca). Ови остаци састоје се од нагореле урушене куће, која је некада служила за окупљање јеврејске заједнице и која се неуобичајеношћу својих форми истиче у овом иначе резиденцијалном делу Панчева. О некадашњој синагоги сведоче сачуване фотографије из различитих периода њеног постојања, као и пројекти за њено подизање

Синагога са двориштем заузимала је површину од 234m². Објекат је био централног типа, правоугаоне основе, са уличном фасадом оријентиснаом ка северозападу. Са крајње десне стране пројектован је пролаз за кола, фланкиран са по једним стубом и засвођен крстастим сводом а до њега је са улазом из дворишта, била сала за састанке (данас једини очувани део синагоге) отворена с два прозора ка улици. Између ове просторије и саме синагоге, налазио се засебан улаз са улице са предсобљем које је са два прозора гледало у двориште синагоге, а чије је предворје излазио на степениште које води на галерију. Са крајње леве стране синагоге, архитекта Фењвеши је пројектовао колски улаз и степениште које такође води на галерију.

Трем над главним улазом, имао је, као и озидани пролази у двориште синагоге, крстасто ребрасте сводове које су носили четворолисни стубови са декоративним капителима. Све три капије биле су изведене у кованом гвожђу, стилске обраде поједностављене у односу на пројекат, будући да је требало да буду стилски уобличене у мешавини историцистичких и сецесијских мотива. Карактеристични здепасти стубови јављају се како на фасади тако и ентеријеру, а у равни њихових капитела је на фасадном платну био постављен хоризонтални декоративни венац. На прочељу синагоге, с обе стране улаза, издвајају се две куле четвртасте основе, завршене четвоространим куполама. У зони приземља ове куле су биле перфориране са по два мања четвртаста отвора на свакој страни, надвишена по једним већим, лучно завршеним прозором. На првом спрату се на свакој кули налазила по једна бифора лучних завршетака, надвишена зашиљеним луком са декоративним пољем. Ове бифоре су кореспондирале са средишњим увученим ризалитом који је отворен монументалном трифором идентичне

19 М. Рајнер, *нав. дело*, 60-63; Станислав Живков наводи да је синагога била освећена 20. августа 1909. Уп. С. Живков, *нав. дело*, 24.

20 С. Милекер, *нав. дело*, 138. Шосбергер наводи да је на челу општине у то време био Марк Мај. Уп. П. Шосбергер, *нав. место*.

стилске обраде. Изнад ове трифоре средишњег сецесијски орнаментисаног забата, налазила се једна розета. Обе куле су на овом нивоу биле отворене са по два мања прозора на спољним бочним странама који су служили за осветљавање унутрашњег степеништа, а са унутрашње стране већим вратима постављеним ради комуникације са терасом која је била изведена над улазним тремом.

Поменуте куле су се степеновано сужавале ка врху и изнад првог спрата биле су орнаментисане хоризонталним бордурама и отворене са по три ужа вертикално постављена прозора на фронталним и спољним бочним странама, а ка унутрашњем фронту, са по једним хоризонталним низом уситњених правоугаоних отвора. Судаћи по сачуваним фотографијама из најранијег периода, пирамидалне куполе кула, имале су на свакој страни по једну, декоративну лукијерну. Средишњи увучени ризалит био је завршен високим забатом преломљеног лука, у истом нивоу са врховима бочних купола, које су биле завршене Давидовом звездом. На јужном и северном зиду у нивоу приземља постојала су по два мања лучна прозора која су била постављена са страна такође лучно завршеног бочног улаза у синагогу. По један високи троугаони забат, на средини перфориран монументалном трифором био је постављен на обе бочне фасаде објекта и при врху отворен мањим окулусом. На врху средишњег фронталног забата биле су постављене заветне таблице, изведене у мермеру. У јеврејском историјском музеју у Београду чува се скулптура у виду руку које „доносе табле закона“ за коју постоји мишљење да је била део Панчевачке синагоге и представља данас једини остатак овог несталог објекта. С обзиром на њене мале димензије (висока око 40cm) порекло овог декалога се доводи у питање, будући да се на висини од 15m на којој се налазио декалог, он не би видео.

Источна фасада била је скромније изведена, видљива само из уског дворишта иза синагоге. Њене степеноване масе пратиле су функцију објекта и у многоме биле налик апсидама романичких катедрала – са истуреним полигоналним степенишним ризалитом у средини, отвореним класичним правоугаоним прозорима и окулусом на врху, који је био надвишен мањим калканом олтарског простора, такође перфорираног окулусима. Олтарска конструкција је била фланкирана са две ниже конструкције (попут црквених конструкција ђаконикона и просхомидије, које су у овом случају биле соба за рабина и соба за кантора). Цела фасада била је завршена монументалним калканом, који је декорисан зупчастим кровним венцем.

Синагога је била завршена дванаестостраном куполом монументалних размера. Купола је у нижем делу била отворена уз помоћ дванаест лучно завршених прозора, који су раздвојени са по два пара здепастих пиластара и

надвишени по једним делимично параболичним луком, који понавља мотив отвора приземља. На врху куполе је била постављена шестострана лантерна са Давидовом звездом. Форма куполе била је луковичаста - у вишем делу издужена у односу на правилну полулопту. Била је прекривена зракасто профилисаним бакарним лимом као и две мање куполе над кулама. Купола је била конструисана на извесној врсти тромпи, помоћу комбиноване употребе травези и армираног бетона, што је откривено приликом рушења објекта.²¹ Изнад сводова се, судећи по попречном пресеку синагоге, налазила дрвена кровна конструкција, а кроз тамбур куполе и калоту постојао је прилаз лантерни на врху.

Декоративном ансамблу којим је била украшена синагога доприносили су и витражи на прозорима. Они су судећи по сачуваним фотографијама, носили геометријске мотиве и били завршени са по једним стилизованим цветом са шест латица, који се могао тумачити и као представа Давидове звезде. Фасада синагоге била је оригинално оплаћена каменим плочама у две бојене нијансе, како би се истакла њена архитектонска и декоративна пластика.²² Оригинално је имала декоративно обрађене гаргује за одвод воде са кровова и куполе, који су уклоњени приликом реконструкције фасаде и кровова тридесетих година, која је уследила након оштећења синагоге током Првог светског рата. Тада су изведени и радови на ентеријеру, али и на фасади која је била неоправдано редукована у погледу декоративности архитектонске пластике, балустрада и забата. Фасада је том приликом била пресвучена вештачким каменом.²³

Иако нам није позната тачна висина синагоге, она би се могла пропорционално проценити на преко 20m, с обзиром да је судећи по пројекту источне фасаде, висина објекта износила отприлике 1,5 ширине источне фасаде, а висина кула које су фланкирале уличну фасаду била 15,25m. Лантерна куполе, судећи по очуваним фотографијама и размерама пројекта фасаде, могла је бити висока између 25 и 28m. Ширина целокупног објекта са уличног фронта износила је 36,65m, од чега је само средишњи, улазни део заузимао 10,02m. Ширина источне фасаде износила је 12,56m, а синагоге без бочних предпростора и улаза - 18.02m. Димензије олтарског простора биле су 7,85 x 3,80, средишњег брода 11 x 12,56, не рачунајући два додатна травеја на западном делу и вестибил, чија је дубина износила додатних 2,90m, (укупно 14,46m). С обе стране главног брода налазила су се по три травеја, засвођена крстастим сводовима, димензија 2,80x3,30.

21 С. Живков, *нав. дело*, 25.

22 *Исто*.

23 *Исто*, 26.

Из предворја под тремом на главном улазу у синагогу, кроз профилисани портал улазило се у вестибил, који је задирао у централни простор богомоље и у ентеријеру био назначен са два стуба. Централни простор синагоге је био конципиран као широки, погледом свеобухватан, непрекинути простор, са по два стуба на левој и десној страни који су одвајали бочне просторе приземног дела ентеријера и носили галерије, скупа са сводним конструкцијама бочних лађа. На источном крају овог простора налазила се четири степеника уздигнута бема (од XIX века конципирана као литургијска позорница) која је у средини имала зидани арон-хакодеш, свети простор у коме су се чувале торе и богослужбени предмети. До беме су из хекала (простора за вернике) водила два, мања степеништа постављена са бочних страна – решење присутно на суботичкој синагоги. Просторије за рабина и кантора пројектоване су иза светилишта и одвојене зиданим преградама како би биле ван видокруга посетилаца синагоге. У оси симетрије, а иза арон-хакодеша и остава, пројектовано са засебним улазом из дворишта, налазило се мало спирално степениште које је водило до огруља на галерији и даље до крова.

Судећи по сачуваном пројекту основе синагоге, можемо доћи до закључка да је бема ка хекалу имала ограду са конкавним испустом у средини, са кога је рабин могао да се обраћа окупљеним верницима. Са простора беме, два бочна степеништа водила су на малу галерију над олтаром, где су биле смештене оргуље, као и декоративна „маска“ за оргуље, тј. њихова на панелима сликана имитација, која је имала декоративно-естетску улогу. Панчевачка синагога имала је над централним простором пројектовану галерију, на коју су водила два степеништа постављена са леве и десне стране улаза, на која се могло ући како из улазног хола, тако и са засебних улаза у зграду синагоге. Пројектовање сепартних улаза који би споља водили директно на степениште и галерије, може се довести са религијским позиционирањем жена на галерије у синагогама XIX века, те су овакви улази представљали мање утилитарне рецидиве, једне почетком двадесетог века вероватно у потпуности редуковане праксе.

Галерије на спрату биле су распоређене на северној, западној и јужној страни – попут других синагога са куполом подизаних у то време. Балустрада галерија била је изведена у неороманичком стилу – са низовима аркадица. На северном, западном и јужном зиду су се у нивоу галерија налазили високи троделни прозори декорисани витражима и подељени зиданим стубићима.

Анализирајући основу Панчевачке синагоге, уочавамо да је због уског простора парцеле на којој је пројектована, било немогуће подићи у потпуности одвојену зграду за окупљања и друштвено-културне активности

јеврејске заједнице, те је истовремено са зградом богомоље, а у њеном продужетку, на уличном фронту подигнута и једна приземна зграда у ову сврху.

Поред тога што су фасадом у приземној зони обједињена два објекта, различитих димензија и просторног склопа, архитекта је настојао да постигне хармонично решење. Како у овом случају у зонама приземља није било могуће постићи потпуну симетрију – на чему се иначе у свим осталим пројектантским сегментима евидентно инсистирало, приземље је ритмично рапчлањено низовима аркадних отвора, које чине висока капија синагоге, трострука аркада главног улаза у синагогу, капија која води у простор између два објекта, два прозора просторије за окупљање и капија за улаз у синагогално двориште. Ова обједињујућа фасада је осим поменуте хармонизације допринела и стварању монументалног дојма грађевине и створила својеврсни параван која овај комплекс дели од уличног фронта. Овај параван је пружио основу за пласман декоративног ансамбла који стилски одређује грађевину. Лукови који перфорирају приземну зону имају параболичне завршетке и не би се могли окарактерисати ни као неоготички нити као псеудо сараценски, већ стварају један у бити историцистички конципиран псеудо стил, који нема директну паралелу са неким од историјских стилова. Ипак дојам који остављају ови лукови као и сецесијска орнаментика пласирана на декоративним калканским пољима изнад њих, јесте дојам историчности идентитета заједнице чија је богомоља њима украшена.

Реч је о увелико распрострањеној и познатој потреби стварања оријентализованог „псеудо-јеврејског“ стила, потреби која је дефинисана у Европи у доба јеврејске „еманципације“ у другој половини XIX века. Овим и сличним оријентализмима био је циљ да издвоје објекте подизане за јеврејску заједницу и да их ради лакшег препознавања обоје оријенталним штимунгом. Појава сецесијске орнаментике на објекту панчевачке синагоге следи раније подизане синагогалне објекте, користећи мотиве угарске сецесије, који одређују њену територијалну припадност. Сецесијска орнаментика без јарких боја, постављена на забатна поља, употпуњена је наглашеним завршним сегментираним венцем који ова поља опшива и акцентује.

Током Другог светског рата у лантерни куполе Панчевачке синагоге било је смештено митраљеско гнездо, а сам објекат служио је окупатору у различите сврхе. Приликом борби за ослобођење Панчева, артиљерија је тешко оштетила куполу, која је након тога била изложена атмосферским приликама које су допринеле њеном пропадњу. С обзиром да преживели

панчевачки Јевреји нису били у могућности да поправе и даље одржавају синагогу, она је 1955. године предата граду Панчеву на чување и даљу бригу. Град ју је потом продао на лицитацији, те су је приватна лица која су откупила остатке синагоге, 1956. порушила и продала грађевински материјал и на њеном месту подигла два мања одвојена стамбена објекта. Остао је само некадашњи јужни анекс уз синагогу, са засебним улазом, који је у срећна времена био кућа окупљање чланова јеврејске заједнице. Уломци архитектонске пластике и капители па и цели стубови струшене синагоге били су уграђени у приватне домове.²⁴ Декалог уклесан у камену висине 35 ширине 25cm, сачуван је у Јеврејском историјском музеју у Београду.²⁵

Иако је постојала иницијатива за реконструкцију Панчевачке синагоге до њене реализације никада није дошло. На захтев Друштвено политичког већа скупштине општине Панчево, 1990. године, јединица за заштиту Народног музеја Панчева разматрала је питање могућности обнове некадашње синагоге, и изнела мишљење да је то могуће на основу сачуваних планова и фотографија.²⁶ До овог питања дошло је иницијативом друштва Шалом Тора, које је такође предложило да се остаци синагоге у улици др Касапиновића прогласе непокретним културним добром и упишу у регистар културних добара. Друштво Шалом Тора добило је 1992. године од поменуте јединице за заштиту споменика културе²⁷ сагласност да спроведе пројекат санације остатака порушене синагоге али су сви могући трагови њиховог уложеног труда нестали у пожару који је захватио објекат током 2007. године.

Синагога у Панчеву представљала је најзначајнији објекат јеврејског култа у Јужном Банату, крајњој јужној области Панонске низије, која је у време када се сазидана, почетком 20. века била у саставу Аустро-Угарске царевине. Њено подизање било је повезано са еманциповањем и економским напретком Јевреја и требало је да изрази њихову жељу за репрезентацијом којом би се истакла њихова, равноправност са хришћанским житељима овог града. По свом архитектонском аранжману она следи типологију синагога у Немачкој и Јужној Угарској подизаних на прелазу XIX у XX век²⁸.

24 Исто.

25 Скромне димензије декалога који се чува у Јеврејском историјском музеју наводе на преиспитивање чињенице да се он налазио на врху забата над улазом у синагогу.

26 Документација Завода за заштиту споменика културе у Панчеву, инв.бр. 255/2, 3.05.1990.

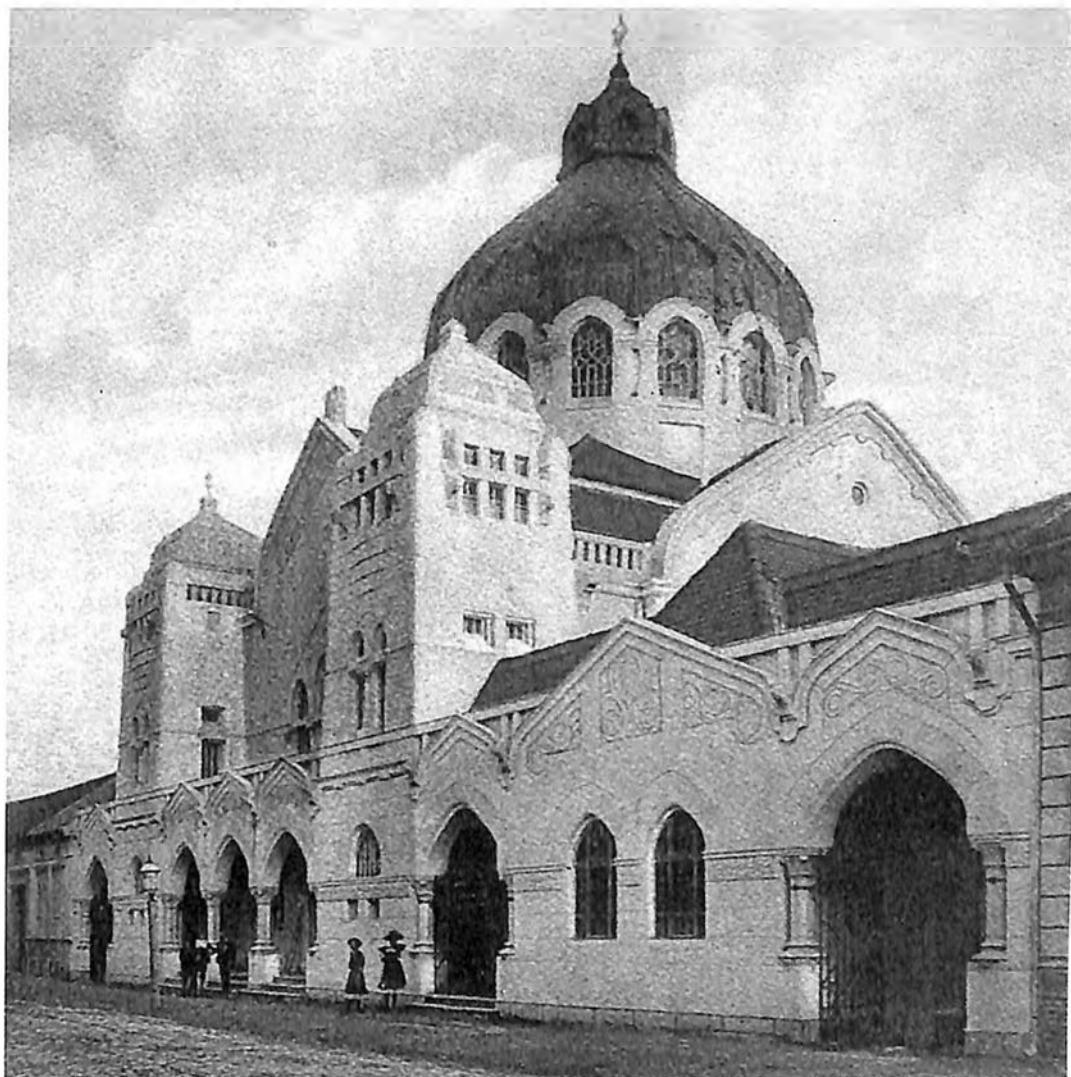
27 Документација Завода за заштиту споменика културе у Панчеву, инв.бр. 137/2, 30.03.1992.

28 О архитектури синагога у Европи видети: R. Wischnitzer, *Architecture of the European Synagogue*, Philadelphia, 1964; H. C. Krinsky, *Synagogues of Europe: Architecture, History, Meaning*, New York, 1985.

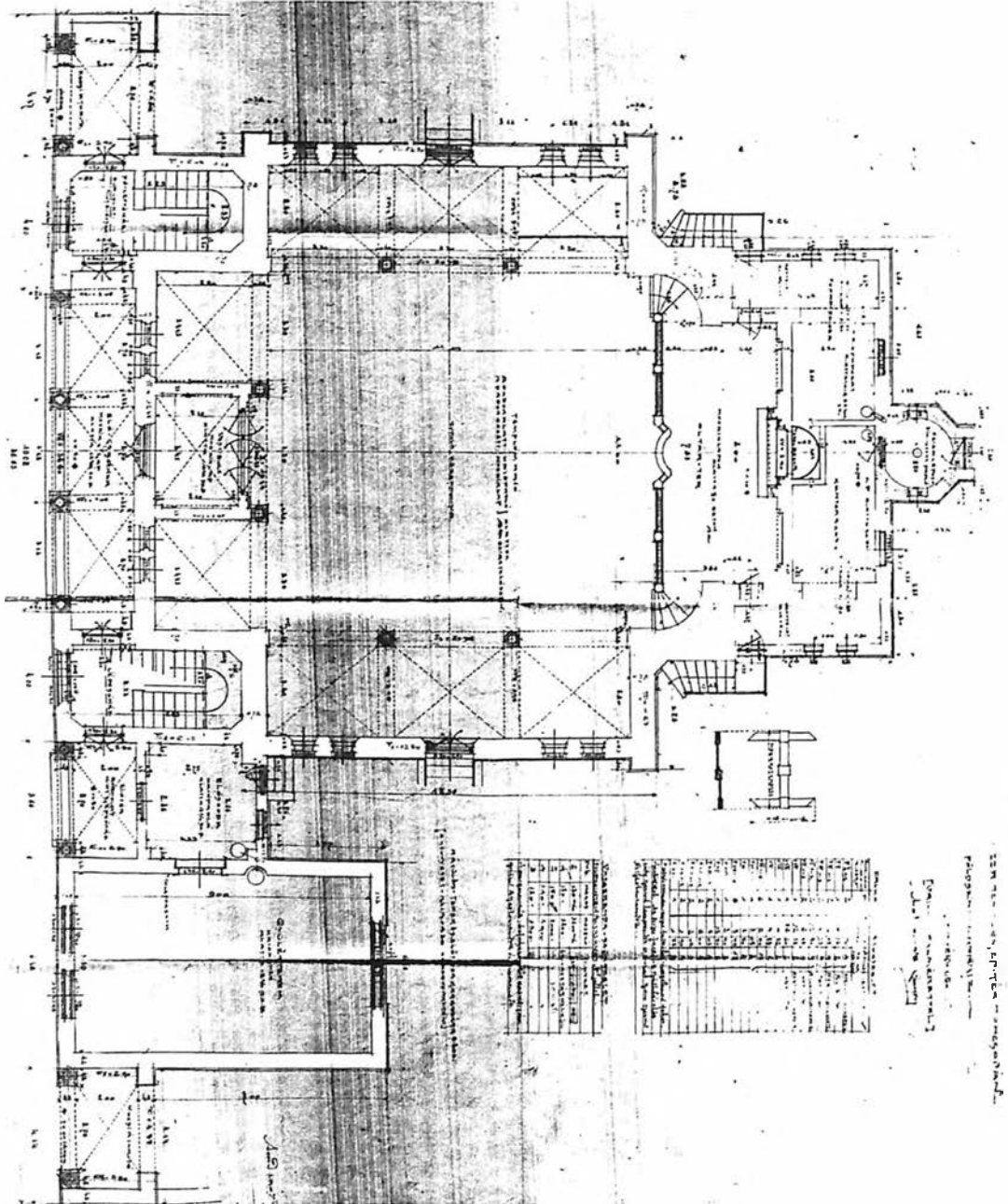
Одређене сличности могу се повући са синагогама подизаним у Немачкој у градовима Шемницу, Дортмунду, Биелфелду. Ове сличности везане су за распоред маса објекта, рашчлањивање прочеља кулама и трочланим улазом, и подизање монументалне куполе. Ипак, луковичасти облик куполе и декоративни сецесијски аранжман какав се јавља на објекту панчевачке синагоге немају своју директну аналогију. Аналогије се могу уочити и код територијално и временски најближих синагога у Суботици, Новом Саду и Зрењанину. Ову типолошку припадност и поред стилских специфичности синагоге у Панчеву, одређује како просторни аранжман ентеријера, тако и композицијско-декоративни склоп екстеријера. Поред покушаја уочавања аналогних решења, објекат панчевачке синагоге се по многим елементима истиче у својој јединствености. Синагога у Панчеву представља оригинално ауторско решење архитектке Карла Фењвешаја, а банатској средини једно је од најистакнутијих остварења средњоевропске културе с почетка двадесетог века. Због тога је губитак синагоге проузрокован небригом средине да заштити ову богомољу, као успомену на скоро истребљене припаднике једне заједнице, и као архитектонско дело од великог значаја за средину, оштетио градитељски корпус града Панчева и осиромашао архитектонску баштину на тлу Србије као и могућност њеног потпунијег сагледавања.

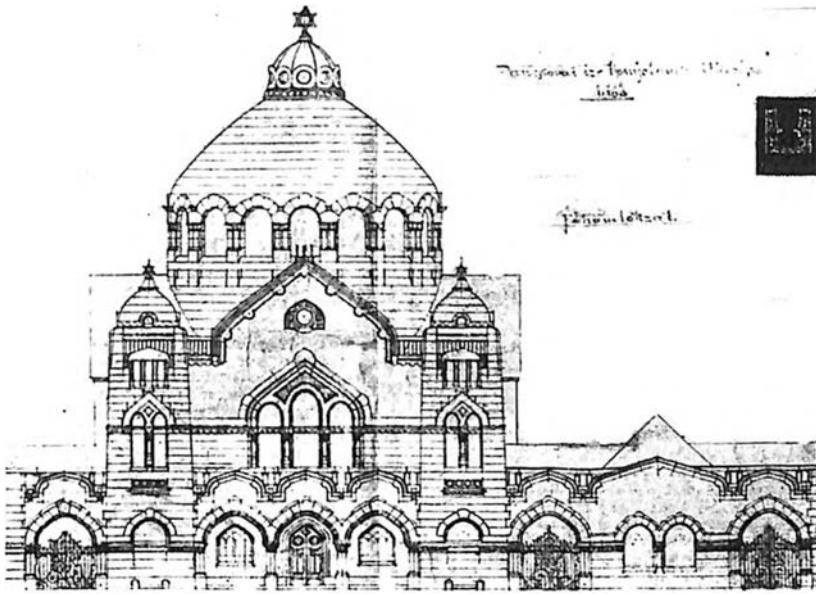
1. Синагога у Панчеву по завршетку радова

2. Основа приземља синагоге у Панчеву

3. Пројекат за фасаду синагоге у Панчеву, архитекта Карољ Фењвеша 1907

4. Изглед синагоге из улице Др Касапиновића некада Корвинове улице

5. Синагога у Панчеву пре почетка Другог светског рата

6. Синагога после Другог светског рата пред рушење са видљивим редукцијама на фасади

7. Остаци декалога који се вероватно налазио над улазом у синагогу у Панчеву

8. Остаци Панчевачке синагоге

Виктор Поповић

АУТОХТОНА ДЕЦА БОСНЕ И „КУФЕРАШИ“: СЕФАРДИ И АШКЕНАЗИ У ЗЕМБИЉУ, ХУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНОЈ КОЛУМНИ САВЕ СКАРИЋА

Овај рад бави се анализом односа Саве Скарића, творца и гласноговорника српског јавног мњења у БиХ за време аустроугарске окупације, према босанским Јеврејима. У историји српске политичке књижевности Скарић је познат као адвокат српско-муслиманске слоге те као жесток противник аустријске окупације и посебно, хрватских претензија на БиХ у склопу аустроугарске монархије. До сада се, међутим, нико није позабавио питањем његовог односа према јеврејској популацији у БиХ и овај рад тежи попуњавању те празнине.

На првом месту, бавићу се доказом тврдње да је његов однос према Јеврејима дуалан, то јест да за њега Јевреји нису јединствена друштвена заједница, већ конфесионална група оштро подељења на Ашкеназе и Сефарде. Унутар ове тврдње, бавићу се његовим засебним схватањем Ашкеназа и Сефарда, али и његовим коментарисањем интерних ашкенаско-сефардских односа. Такође, покушаћу да утврдим да ли се из његовог односа према Јеврејима може сазнати и нешто више о њему и његовој политичкој идеји.

Да би се ове претпоставке доказале, потребно је детаљно проучити његов однос према Јеврејима у хумористично-сатиричној колумни *Зембиљ*. Иако је њу без познавања личности Саве Скарића и оквирног историјског контекста немогуће разумети, главну тему сам употпунио са два кратка параграфа; први је посвећен друштвеној и културној клими у БиХ за време аустроугарске окупације, док се други бави аутором *Зембиља* и његовим животом.

Историјски контекст колумне *Зембиљ*

Аустроугарска окупација 1878. године је била прекретница у традиционалном начину живота, који је у Босни и Херцеговини одржаван вековима. Муслимани и Срби, који су чинили више од осамдесет процената

становништва, услед аустроугарске подршке католичкој хрватској мањини, бивају политички маргинализовани, а њихова култура и национални идентитет постају директно угрожени модерним Европским схватањима друштва. Притисак страног капитала осећа се у целој земљи, па зато већинско рурално становништво економски нагло пропада. Порез, који је под Турцима наплаћиван у натури, бива потраживан у новцу, што широке народне масе доводи до руба сиромаштва. Они не могу да напредују ни као земљорадници ни као занатлије ни као трговци.

Опажа се тежња аустријске владе да Србе и Муслимане одржи на нивоу нижих друштвених слојева, те да их учини неспособним за било какву политичку акцију. После анексије 1908. године, чиме је Босна и Херцеговина и формално ушла у састав аустроугарске монархије, незадовољство је ескалирало, да би врхунац достигло 1914. године атентатом на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и избијањем Првог светског рата.¹

Дубоке промене захватиле су и јеврејску заједницу у Босни и Херцеговини, која је сама постала значајан фактор привредног и културног преображаја земље. Природа ових промена ће бити јаснија ако се претходно кратко осврнемо на историју Јевреја у Босни и Херцеговини.

Први Јевреји – Сефарди, су населили просторе око Сарајева у XVI веку, што је била последица изгона из Шпаније и Португала. Шпанска култура је тада била на врхунцу, тако да су Сефарди, као представници ренесансне културе, оставили неизбрисив утицај на локално становништво, које је тада и по средњовековним мерилима било веома заостало. Убрзо су Сефарди постали носиоци прогреса, главни зајмодавци и главни представници босанскохерцеговачке унутрашње и спољне трговине. Иако су они у почетку били носиоци напретка и промена, после неколико генерација живота у изолованој Босни и Херцеговини, они постају део тог народа иако се никада нису асимилovali до те мере да забораве свој језик и веру.

Ова ситуација се драстично мења за време аустроугарске окупације, када се у Босну и Херцеговину масовно досељавају становници из свих делова Аустроугарског царства. Тада се први пут у Сарајеву појављују веће групе Ашкеназа који, иронично, заостале Сефарде упознају са благодетима напредног европског друштва. Досељеници су у Босну и Херцеговину првенствено долазили да раде, пошто се отворило пуно нових радних места, а тражила су се и нова занимања за која локални становници нису били обучавани. Тако се, поред католика, Ашкенази појављују као адвокати,

¹ За детаљнији преглед историје БиХ в.: С. Станојевић, *Историја Босне и Херцеговине*, Београд 1909.

банкари, угоститељи, трговци и чиновници, док су Сефарди са муслиманима и православцима остављени да гледају како се њихов начин живота распада под налетом модернизације и индустријализације.²

О односима између католичке, православне и исламске вероисповести у Босни и Херцеговини под Аустроугарском окупацијом се пуно писало, док се о односима између јеврејских етничких група – староседелаца Сефарда и досељеника Ашкеназа зна мало.

„Зембиљ“ Саве Скорића пружа ретку прилику да сагледамо како се један ватрени националиста и заступник идеје о ослобођењу Босне односи према Јеврејима, њиховој вери и традицији; и како их, у зависности од њихове уклопљености у окупацијски ситем, доживљава: као аутохтоно становништво или као колонизаторе.

Саво Скорић „Зембиљ“, биографија и идеологија

Саво Скорић је рођен 27. јануара 1878. године у Сарајеву. У родном граду је завршио основну школу и гимназију, да би затим студирао Фармацеутски факултет у Загребу. Још као гимназијалац се интересовао за језик старог Сарајева, те је тако сакупљао народне песме, које је записивао на основу усменог предања мештана из сарајевске околине, потом их слао Академији у Београд. Убрзо је почео да се бави политиком, а био је и један од оснивача тајног политичко-књижевног удружења које је издавало илегални лист *Српска свијест*. У току студирања оболео је од реуматизма зглобова, те се 1904. године, пред дипломски испит, вратио у Сарајево. Убрзо га је болест приковала за постељу из које се више никада није дигао. Тешко болестан, у августу 1906. године, почео је да пише сатиричну репортажу *Политички зерзеват* у сарајевском политичком дневнику *Српска ријеч*. У том листу је писао редовно, све до смрти. Умро је у Сарајеву 8. новембра 1909, у 32. години живота.

Саво Скорић у својим колумнама пише врло отворено, те јасно заузима становиште да су Хрвати, као присталице аустроугарске власти непријатељи слободне Босне и Херцеговине оличене у визији српског и муслиманског заједништва и отпора окупатору. Скорић пише ватрено не избегавајући политички некоректан тон, који би у модерном новинарству вероватно био осуђен. Гледајући са историјске дистанце, није тешко разликовати његов субјективан став од сатиричног коментарисања политичког живота Босне

² За додатне информације и детаљне статистичке податке о Јеврејима у БиХ пре Првог светског рата, в. Ц. Јузбашић, *Неколико напомена о Јеврејима у БиХ у доба Аустроугарске Управе*, Сефарад 92 (1992), 93-110.

и Херцеговине. Више од тога – политички некоректан текст често може бити прави тумач за разумевање екстремистичких идеја, које су на жалост, обликовале живот јеврејског народа.

Проучавајући Скарићев рад може се закључити да је он посебну пажњу посветио односу између странаца и староседелца. У странцу он види негативне тековине Аустроугарске монархије која директно напада традиционалне вредности босанскохерцеговачког друштва.

Он није искључиви ксенофоб, те зато уводи реч „куфераш“ којом прави разлику између странца, као било ког досељеника и „куфераша“ као досељеника који својим понашањем и идејама негативно утиче на босанскохерцеговачко друштво. Његовим речима:

Куфераш је сваки онај, који је дошо са куфером у Босну, живи од овога народа, а жели му нешто друго, него што народ сам себи жели. Онај човјек, ојет, који у идеалима овога народа, налази и своје идеале, није куфераш, нити може бити, ња ма он био чак и из Чина или Мачина. Исто тако може бити куфераш и онај, који се родио у Босни, ња чак коме се и шукунђед родио оvdје, ако ради куферашки.³

Оваквим ставом Скарић директно указује на свој проблем са странцима, који није везан за њихово етничко или верско порекло, већ за покушај да заштити сопствени народ од утицаја које је он сматрао погубним. Тај утицај је првенствено културолошки, а Скарић неретко јасно показује чега се он боји и шта жели да заштити:

Двадесет и девета је ово година, како је дошао Швабо; како нас је „сунце слободе“ обашјало и како смо њрости срјски језик украсили финим ријечима, као: азо, фурт, танцовати, естра-цимер, безецовати, шканицл, маркале и тако даљекаренце; како смо њочели јести: ајјрен-зују, цушијајзе, мехшијајзе, динстана меса и земљотресом њохану њилетину; како је Стака Хаџи-Кијаметовица њреко ноћ њостала жена културна, тј. како је свукла с главе класични калкан и обукла швајски шешир с њерушкама од њатка и тиме њрокламовала рат индустрији калкана, тука, орозова и њатки.⁴

3 С. Скарић, *Изабрана дјела. Зембиљ, шала и маскара*, Сарајево 1982, 163.

4 Исто, 61-62.

Јасно је да овде нема анти-семитизма, расизма или слепог национализма, већ само страх од губитка националног идентитета и утапања традиционалне босанскохерцеговачке културе у развијенију и утицајнију аустроугарску културу. Интересантно је да он себе и своју рубрику назива „зембиљем“ и то не случајно. По значењу и зембиљ и куфер су предмети сличне намене. Зембиљ је пијачна, а куфер путна торба. Зембиљ је стара босанска реч која означава и традиционалну босанску торбу, док је реч куфер језички али и идејни германизам пошто торбе овог типа нису биле у широј употреби пре окупације. Такође, употреба зембиља подразумева свакодневно коришћење и прихватање босанскохерцеговачких обичаја и начина живота, док је куфер еуфемизам за досељавање, исељавање и туђи, наметнути начин живота.

Скарић често оваквим паралелама упознаје широке народне масе са проблемом губитка националног идентитета.

Јевреји у Зембиљу, Скарићев однос према „јеврејском питању“

Саво Скарић ретко говори о Јеврејима уопштено и обично прави јасну и оштру разлику између Сефарда и Ашкеназа. Очигледно је да он не посматра Јевреје као посебну етничку и верску заједницу унутар Босне и Херцеговине. Он их раздваја на домаће Јевреје – Сефарде који су попут муслимана и Срба метафорично оличени у зембиљу, и стране или „куферашке“ Јевреје – Ашкеназе, које убраја у католичку владајућу мањину.

Један од примера је кратка анегдота о сину који мајци објашњава зашто је његова молба за запошљење у државној служби одбијена:

*А, драга нано, како ће ми дати, кад је сва мјеста ѿоунио све самом
јабаном. Само слушај имена:*

*Дутлик, Сумрек, Јелинек,
Хасил, Арнолд, Земанек,
Ганзел, Штимлер, Шустер, Фабер,
Митермајер, Хубер.*

*Биберауер, Есигман,
Карба, Рота, Остерман,
Брезаноци, Нађи, Пешек,
Скацел, Фишер, Јежсек.*

*Штробл, Коко, Расинец,
Зердахели, Моравец,
Готфрид, Кајзер, Хамил, Браздил,
Штумбергер, Тужил.*

*Фрајман, Рубал, Томоруг,
Шренцл, Халер, Коч, Пофук,
Игл, Шаден, Кон, Наковски,
Шорништајн, Лихновски.*

*Кубеш, Урлей, Павелка,
Линкеш, Фелдшар, Колејка,
Морел, Хофман, Ендер, Штенцл,
Ватман, Брајер, Хајнцил.⁵*

Поред разних Немачких, Мађарских, Чешких, Пољских и осталих презимена карактеристичних за грађане аустроугарске монархије, појављују се и бројна ашкенаска – Хасил, Штробл, Зердахели, Рубал, Шаден, Кон, Штенцл итд.

Осим дискриминације у државном апарату, Скарић се на презимена позива и када сатирично говори о изборима у Невесињу и изборним листама које су попуњене дошљацима:

Ако нисте, њочем, знали, да ће наскоро у Невесињу бити ојћински избори њо новом откроженом, њоткроженом, октроираном – како ли се то каже – штатуту, њо ком ће имати њраво активног и њасивног избора и: Кохутеки, Долежали, Марцели, Петерси, Сенефи, Бауери, Дајчи, Рајси, Шнајдери и Вајси, све људи њознати из херцеговачког устанка и из народних њјесама, већином ратни другови војводе Богдана Зимоњића, Смаил-аге Ченгића и Пека Павловића (неузубилах).⁶

Опет, овде се међу странцима који имају кројити политичку судбину Босне и Херцеговине наводе Ашкенази – Дајчи, Шнајдери и Вајси. Ипак, он никада не спомиње директно Ашкеназе као непожељне, већ комплетну Аустроугарску културу са свим својим етничким и верским групацијама.

⁵ С. Скарић, *нав. дело*, 65-66.

⁶ *Исто*, 107.

Ашкеназе, као једне од носилаца те културе посебно спомиње када говори о утицају западноевропске културе на Сарајево:

*С лијева и десна већином српске куће, а у њима јеврејски дућани.
Има додуше и неколико српских, али у њима не може никада роба
бити онако фина и модерна, као у јеврејским. Тако бар мисли већина
наших сарајевских dandy-а.⁷*

Иако је овде споменуо уопштenu референцу „Јевреји“, очигледно је да мисли на Ашкеназе, пошто сефардски дућани тог времена сигурно нису могли да се похвале као центри неког новог модног тренда.

Када се говори о појединцима, Скарин уме да буде врло прецизан. Један од примера је његова осуда откупљивања традиционалних крчми и њихова трансформација у облик модерне кафане. Наиме, ашкенаски хотелијери и угоститељи су брзо и лако избацивали из конкуренције локалне крчмаре и гостионичаре, првенствено захваљујући свом капиталу и модерном финансијском пословању. Ово је довело не само до пораста незапослености међу домаћим становништвом, него и губитком културног идентитета који Скарин види и у измењеној понуди пића у тим новоотвореним угоститељским објектима:

Бе је крчмарица Јања точила и служила руменику вино и ракију шумедију, ту се угнијездио Самуел Фукс са дозволом за точење „најчишћих“ алкохолних пића, а њиво служе дванаес келнерица из Темишвара и Сегедина. Ијуу!! Ко не би зајјев'о: „Мицука је црне очи клела“, или ону: „Пирошко дјевојко, њрими ме за драгог, у мене је чифлук, који вреди благо“. Овако Самуел Фукс рјешава босанско аграрно њитање и сѣрема радне снаге за американске фабрике и руднике.⁸

Овде је јасно да проблем није у ашкенаском пореклу угоститеља, већ у његовој пословној политици и „куферашком“ односу према босанском народу.

Скарин понекада у свом класичном, политички некоретном маниру, обично резервисаним за Хрвате погрдно назива Ашкеназе „Чифутима“:

Образ и очи, гдје овај човјек има толико дрскости, да у њравославној Бугарској јавно њозива народ, да њрими јединосѣасавајућу вјеру. Ту је њросто у беозбразлуку отео кошију и њољским Чифутима.⁹

⁷ Исто, 68.

⁸ Исто, 110.

⁹ Исто, 31.

или „Чивутином“:

Пошто су њрошла три мјесеца, дошо је дан, да госџодин Срећко извади своју мајку, али он није сиромах мого доћи, њошто је тај дан имао рандеву с једном фрајлицом и тако је сретна мајка на лицитацији њродана једном Чивутину, да му суде њере.¹⁰

Интересантно је приметити да погрдно говори о Јеврејима само када прича о покрштавању православних Бугара у католичку веру¹¹ у првом случају, или о понижавању домаћег становништва у другом случају, које је услед сиромаштва и високе стопе незапослености било приморано да робује богатој католичкој и ашкенаској мањини. Дакле, што су Ашкенази ближи идејама и култури католичких окупатора, то је Скарићев револт према њима јачи.

Када је Сефардско становништво у питању, ситуација је потпуно другачија. Скарић у њему не види опасност, већ једног од носилаца босанскохерцеговачке културе, који раме уз раме стоје са Муслиманима и Србима у својој одбрани традиционалних вредности. За разлику од хладних и повремено погрдних израза за Ашкеназе, Скарић Сефарде назива *нашим Јехудијама*¹², *нашим Саламуникијама и Мушкијама*¹³ и *сарајевским Шџањолима*¹⁴. Такав однос је кључан за потврђивање раније изнесеног становишта да Скарић није анти-семита нити ксенофоб. Референца *сарајевски Шџањоли* објашњава његов став да туђа култура не мора нужно бити лоша, само ако не прети да потисне постојећу, и ако се та два света могу развијати паралелно. Управо овакав однос је и одговарао и Сефардима, који су вековима у Босни и Херцеговини задржали изворне облике свог шпанског језика (ладина) и свог јеврејског културног наслеђа.

Тако он у својим утопистичким визијама спомиње Сефарде као елемент фиктивне сарајевске идиле:

Сједим код њрозора и њосматрам слику јесени.

Кестенције њо њошетима већ њонамјештали своје њерханице, ња њродају кестене и завијају их у фишеке од школских задачића, што су их куџили на оку, од кака учитеља или суџлента њарасуза.

¹⁰ Исто, 210-211.

¹¹ Тако прави паралелу са покрштавањем муслимана и православаца у Босни и Херцеговини

¹² Исто, 41.

¹³ Деминутивни од јеврејских имена Саломон и Моше, Исто, 310.

¹⁴ Исто.

Школска дјечица кује исјод дрвореда дивље кестене и с њиме затуре читаву битку на улици, ња често њута настрада и њо који неутрални мимојролазник... Мошо Албахар са ћелавом главом и ноздрвама, широким ко симџлонски тунел, носи тевсију кошџица и виче у контрабасу: „Алмендрас, алмендрас!“ Хиљаде и хиљаде ластавица њоредале се њо телеграфским жицама и исјод кровова ња чекају да се крену на тоџли југ.¹⁵

Скарић према Сефардима неретко показује и директну блискост, која се најбоље види у његовом односу према „Шпањолки“ која је дошла да понуди причу за његову рубрику:

Отишла сека Тарса, док оџет неко куца на врата и њомоли се Шџањолчица од џетнаест година, фина ко јабука сенабија.

Добар дан!

Добар дан, госџојице

Молим, јесте ви онај што џишете „Зембиљ“?

Кажу да јесам.

Молим да ми турите једна мука у „Зембиљ“.

Не браним фрајлице. А каква је то мука?

Има један наш младић, ња се заљубио у једна Шокица, а његов се мати врло џути и не да му да ашикује са Шокица. Како он море као Јевреј ашиковати са католичка вјера, арсуз један. Молим, да га у џрву суботу турите у „Зембиљ“.

Види ти, јарамаза једног, код толиких красних шџањолских Саринка и Стирика, тражити којекакве католичке Мицуке и Пеџике. А зна ли он ону старинску џјесму

Од џамуку бољи есаџ нема,

Од Шџањолке џеџше цуре нема.

Бога ми, ја ћу га турити у „Зембиљ“, ња нека види, како је ашиковати са Шокицама.

Дете молим вас лијеџо!

Хоћу вала.¹⁶

¹⁵ Исто, 118.

¹⁶ Исто, 181-182.

Овде се види да и Сефарди имају проблем са идентитетом и страх од утапања у аустроугарску културу. Скорић зато, у горе поменутом тексту, одбија да посвети рубрику личним проблемима муслиманских и православних Сарајлија, али зато прихвата да пише о сефардској девојчици, која води битку за очување свог начина живота.

Поред тога, Сефарди и Срби су у истом положају и када је у питању навикавање на европску моду. Говорећи о женској опсесији шеширима, он између осталог наводи: .

*И на фрајле Палумбе шеширу букадар салтане – уно краставица и треси међо око њарадајз: Ама бојно цура!*¹⁷

Скорић европску моду очигледно посматра као напад на традиционалне српске, муслиманске и сефардске ношње Босне и Херцеговине.

Једна од његових последњих колумни потврђује да он не потенцира културолошку разлику између Срба, Муслимана и Јевреја Босне и Херцеговине:

Гдје је Шћанија, то ће вам рећи свака наша баба Зака и баба Стака – рећи ће вам, да је то њрадомовина нашег најћибарнијег и за климаве бабије зубе најугоднијег „мешћаиза“ „ћантишћање“, и да се онај у „Патишћањолској“ једе умјесто кокуруза. (Сретних ли „Пантишћањолаца“!)¹⁸

Овде се види како он шпанско јело које су Сефарди донели у Босну назива „нашим“, потврђујући тако да су Сефарди не само саставни део традиционалне културе Босне и Херцеговине, већ и њен конститутивни елемент. Осим тога, видимо да му је позната и сефардска народна етимологија.

Нешто даље у истој колумни, Скорић на духовит начин подвлачи како су Сефарде на сличан начин посматрали и аустроугарски званичници, жигосући их понекада чак и као просрпски елемент:

Неки дан, кад је Ђота долазио у Сарајево, ушао је у траг, да ова револуција сарајевских Шћањола није била у истину ѡпротив „оберрабинер Рууус“, него да је дјело великосрћске ѡройаганде и србијанских динара; да се Шћанија ѡрићоји краљевини Србији,

17 Исто, 187.

18 Исто, 309.

и да Шћанију није нико други револуционирѠ него Србија ѿмоћу босанских Шћањола.19

Кроз Скарићеву подршку одбијању Сефарда да признају наметнутог ашкенаског надрабина још једном видимо доказ његовог филосефардског осећања.

О проблемима сефардских Јевреја он говори када прича о имагинарној залагаоници, као сатиричном предлогу за решавање тешког финансијског стања у народу:

Улази Илијаћо Мордехај Алтарац и ујртио кркаче своја ѿуница Ракела Ескенази, а она се сирота отима и гица и виче: „Но кери, но керииии!“

Које добро сињор Илијаћо?

Донио сам га своја ѿуница, да га заложим на шест мјесеци. Откако су били ови несретни кошеро избори, нисам га у дућан учинио ни сефте. Нема се откле живјети.20

Из наведеног се може сагледати да су промене подједнако погодиле и Сефарде, којима очигледно није одговарала политика Аустроугарске монархије.

Скарић на једном месту разматра и однос Сефарда и „куфераша“. У рубрици он персонализује идеје „куфера“ и „зембиља“ и ставља их у хипотетичку ситуацију у којој „зембиљ“ пита „куфер“:

Уосталом, манимо сад то, него шта је то сад теби, комшија куфер, што су ти толики трбуси нарасли?

Е имала сам у ѿнедјељак добра вечера, а много сам ѿјел.

Ма које си то трице ѿјео?

А то била добро вечера. Појел сам око сто ѿедесет срѿских и турчинских мехкишов и ѿрдектеров и ѿреко двјеста ѿедесет шћанише Јуден.21

Може се закључити да Аустроугарска државна машинерија није имала обзира ни према Сефардима, без обзира што су на високим положајима често били Ашкенази. Реалност је да Сефарди нису имали политичку моћ и утицај који су Ашкенази донели са собом у Босну и Херцеговину.

19 Исто, 310.

20 Исто, 209.

21 Исто, 195.

Иако су Сефарди имали представнике у политичком животу, они су, попут муслимана и православца били маргинализовани, што Скорић сатирично подвлачи закључком расправе о будућем „бос-херцеговачком сабору“, на коме су главну реч имали католички представници:

Пошто Јахудије немају право на читавога њосланика него само на њоловиру, би одлучено да се има јахудијски изасланик заклати њреко трбуха на двије њоловине, и да остане у анкети само „међо Мушикијо“ – њоловина Јахудије, а други „међо“ нек иде „ла каза“.²²

Закључно поглавље Скорићевог погледа на Јевреје, и њиховог односа према босанскохерцеговачкој култури, аустроугарској окупацији и католичкој мањини можемо прочитати у његовој орвеловској визији Сарајева у 2008. години. Он описује једну седницу градске општине и читање разних молби Сарајлија. Једна од молби показује корен његовог страха и мрачну визију будућности света у коме је католичка хегемонија напoкон трајно успостављена:

Чита се молба бившег Јеврејина Фрање Јосија Левија, а садашњег католика Фрање Јосија Леградића, да се зато што је њреврно вјером, за десет година ослободи од њлаћања дација, њореза и намета. Прима се.²³

Закључак

Наведеним примерима и анализом недвосмислено се може сагледати Скорићев дуалан однос према Јеврејима у БиХ. Скорић Ашкеназе и Сефарде посматра као два различита ентитета и културе. О томе сведочи чињеница да су Ашкенази и Сефарди у БиХ пре Првог светског рата и сами себе посматрали на тај начин.

За Ашкеназе Скорић користи оштар и непријатељски тон који чува за све странце – „куфераше“, док се према Сефардима односи као према деци Босне која су потпуно равноправна са Муслиманима и Србима. Веома је тешко говорити о Скорићевом односу према Јеврејима, пошто он *de facto* није дефинисан, већ се једино може говорити о његовом односу према Ашкеназима и Сефардима одвојено.

22 Исто, 274.

23 Исто, 172.

Из горе наведеног лако се долази до одговора на друго велико питање: да ли његов однос према Ашкеназима и Сефардима говори нешто о његовој политичкој идеји? Ако је Скорић способан да прихвати сефардску тј. шпанску културу као конститутивни елемент босанске традиције, док аустроугарску одбацује у сваком тренутку, очигледно је да његове критике нису ксенофобичне или националистичке у основи, већ установљене у теорији и много објективније но што се то на први поглед може уочити.

Иако сатиричног усмерења, мора се признати да се поред свега, кроз субјективан став једног Сарајлије, новинара и интелектуалца, може објективно сазнати о Јеврејима у дијаспори, сучељавању и прожимању култура, борби за национални идентитет и бурној друштвеној клими у БиХ почетком XX века.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије. Београд

069 . 51 : 904 (497 . 11)
94 (=411 . .) (082)

МЕНОРА : радови радионице Јеврејска уметност и традиција / [уредили Мирјам Рајнер, Рудолф Клајн, Елиезер Папо ; фотографије Вук Даутовић, Милан Просен] . – Београд : Филозофски факултет, 2009 (Београд : Print Shop) . – 107 стр. : илустр. ; 21 cm

На спор. насл. стр. : Menogah. – Део текста делимично упоредо на хебр. и срп. језику . – Према предговору ова књига представља избор студентских радова припремљених у оквиру радионице „Јеврејска уметност и традиција“, која је одржана на Филозофском факултету у Београду, између 27. јануара и 10. фебруара 2008. године. – Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-86563-54-5

1 Ств. насл. на упор.насл. стр.

а) Јеврејски историјски музеј (Београд) – Легат Хинка Ледерера б) Јевреји – Зборници

COBISS.SR-ID 168486669

